

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

**URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI
FILOLOGIYA VA SAN'AT FAKULTETI**

SHONAZAROVA IRODAXON BAXTIYOR QIZI ning

**5140900 – Kasbiy ta'lim (5211200 – Amaliy san'at)
ta'lim yo`nalishii bo`yicha
bakalavr darajasini olish uchun**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Mavzu: “Mening o'lkam” mavzusida kompozitsiya ishlash

**Ilmiy rahbar: “TS va MG” kafedrasi o`qituvchisi
SHEROV DILSHOD REYIMBERGANOVICH**

Urganch 2013 yil

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI
FILOLOGIYA VA SAN'AT FAKULTETI
TASVIRIY SAN'AT VA MUHANDISLIK GRAFIKASI KAFEDRASI

BITIRUV MALAKAVIY ISHNI BAJARISH BO'YICHA

TOPSHIRIQLAR REJASI:

1. Talaba : Shonazarova Irodaxon Baxtiyor qiziga
Universitet rektorining «1-T.63»-sonli 3.01.2013 y. buyrug'i bilan bitiruv malakaviy ish bajarish uchun **“Mening o'lkam” mavzusida kompozitsiya ishlash** mavzusi tasdiqlangan.
2. Kafedra majlisining qaroriga binoan o'qituvchi D.R.Sherov bitiruv malakaviy ishini bajarishga rahbar qilib tayinlangan.
3. Bitiruv malakaviy ishining tarkibiy tuzilmasi:
  - a) mavzu mazmunini ochib beruvchi ko'rgazmali vositalar;
  - b) mavzuning elektron shaklda tayyorlangan matni
  - *Kirish*
  - *1 bob. Kompozitsiyaning rivojlanishi va tarixi.*
  - *2 bob. Kompozitsiyaning qonun va qoidalari*
  - *3 bob. Manzara kompozitsiyasini ishlash va unda tarixiy shaxarlar ko'rinishini asosiy qoidalaridan foydalanish*
  - *Xulosa*
  - *Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati*
4. Bitiruv malakaviy ish uchun ma'lumotlar: Bitiruv malakaviy ish ikki qism: nazariy va amaliy qismlardan iborat. Nazariy qismning tarkibiy tuzilmasi yuqorida ko'rsatilgan bo'lib, matn elektron variantda 10-15 ming so'z atrofida bo'ladi. Dastlabki bosqichda quyidagi adabiyotlardan foydalanish tavsiya qilinadi:
  1. *Г.М.Абдурахмонов «Тасвирий санъат композицияси» 1996 й. Тошкент.*
  2. *Н.Н. Ростовцев, С.Е. Игнатъев, Е.В. Шорохов. "Рисунок. Живопись. Композиция" Москва просвещение-1989.*
  3. *М. Набиев "Рангунослик ва рангтасвир технологияси" Т-1995*
  4. *М. Набиев. Рангунослик ва рангтасвир технологияси. Т-1995й.*
  5. *В. Шорохов «Основа композиции» Москва «Просвещение 1979 г.»*

Ishni bajarish jarayonida foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxati to'ldirib boriladi.

5. Bitiruv malakaviy ishga mavzu mazmunini ochib beruvchi plakatlar va boshqa ko'rgazmal vositalarning eskizlari, rassomlar tomonidan ishlangan kompozitsiyalar ilova qilinadi.

Bitiruv malakaviy ishni bajarish jadvali

№	Bajarilgan ishning mazmuni	Bajarish muddati
1	Mavzuni kafedrada tasdiqlash.	
2	Bitiruv malakaviy ish topshirig'i mazmuni va hajmini aniqlash.	27.08.2012
3	Maxsus adabiyotlarni o'rganish, loyiha bo'yicha psixologik, pedagogik, metodik va amaliy materiallarni yig'ish.	10.09.2012
4	Loyiha bo'yicha tajriba mazmuni, hajmi va tartibini aniqlashtirish.	24.12.2012 <i>ruza</i>
5	Tajriba ishlarini tashkil qilish va o'tkazish (maktab, kollej,...).	14.01.2013
6	Tajriba natijalarini umumlashtirish va tahlil qilish.	21.01.2013
7	Bitiruv malakaviy ish loyihasining dastlabki eskizlarini tasdiqlash.	11.02.2013
8	Eskizlarni to'la tasdiqlash va bitiruv malakaviy ish loyihasi nazariy va amaliy qismlari mazmunini tasdiqlash.	11.02.2013
9	Bitiruv malakaviy ish loyihasini bajarishning borishi nazorati va uning nazariy va amaliy qismlarining kafedradagi muhokamasi.	25.03.2013
10	Rahbar tomonidan tugallangan loyihaning ko'rikdan o'tkazish.	13.05.2013
11	Tugallangan ishni bitiruv malakaviy ish loyihasi rahbari xulosasi va uni himoyaga tavsiyasi bilan birgalikda kafedraga taqdim qilish.	27.05.2013

Bitiruv malakaviy ish rahbari:

o'qituvchi Sherov D. R.

Bajaruvchi talaba:

Shonazarova I. B.

2012 yil « 3 » *oktyabr*

Topshiriqlar rejasi va jadvali kafedra majlisida 2012 yilda tasdiqlandi
(« 12 »- sonli bayonnoma)

Kafedra mudiri:

p.f.d., prof. Ro'zyev E.I.

Urganch davlat universiteti

Filologiya va san'at fakulteti
"Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" kafedrası

Bitiruv malakaviy ish 1 sonli tartib raqam bilan qayd qilindi.

Bitiruv malakaviy ishni bajaruvchining ismi-sharifi: **Shonazarova I. B.**

Bitiruv malakaviy ishning mavzusi: **"Mening o'lkam" mavzusida kompozitsiya ishlash**

Ilmiy rahbar (maslahatchi) ning ismi-sharifi: **o'qituvchi Sherov D.R.**

Bitiruv malakaviy ish kafedraning 2013 yil «20» may da o'tkazilgan majlisi qaroriga muvofiq DAK majlisida himoya qilindi.

Bitiruv malakaviy ishga taqrizchi qilib Urganch qurilish Kasb-xunar kolleji tasviriy san'at va chizmachilik fani o'qituvchisi Xo'janiyozov Sh. tayinlandi.

Kafedra mudiri:

p.f.d., prof. Ro'ziyev E.I.

Kafedraning bitiruv malakaviy ishni DAK majlisida himoya qilish bo'yicha tavsiyasiga roziman.

Fakultet dekani:

f.f.n., dots. G'ayipov D.

Urganch davlat universiteti
Filologiya va san'at fakulteti
"Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" kafedrası
"Kasbiy ta'lim" Amaliy san'at bakalavriat yo'nalishi

Tasdiqlayman
fakultet dekani
dots. G'ayipov D.

"20" may 2013 y.

BITIRUV MALAKAVIY ISH BO'YICHA TOPSHIRIQ

Talaba **Shonazarova Irodaxon Baxtiyor qizi**

1. Ishning mavzusi **"Mening o'lkam"** mavzusida kompozitsiya ishlash

«3» 01 2013 yil universitet rektorining 1-783 sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan.

2. Ishni topshirish muddati: "20" may 2013 y.

3. Mavzu bo'yicha dastlabki ma'lumotlar beruvchi adabiyotlar ro'yxati

a). *Г.М.Абдурахмонов «Тасвирий санъат композицияси» 1996 й. Тошкент.*

b). *Н.Н. Ростовцев, С.Е. Игнатъев, Е.В. Шорохов. "Рисунок. Живопись. Композиция" Москва просвещение-1989.*

v). *М. Набиев "Рангунослик ва рангасвир технологияси" Т-1995*

g). *М. Набиев. Рангунослик ва рангасвир технологияси. Т-1995й.*

e). *В. Шорохов «Основа композиции» Москва «Просвещение 1979 г.»*

4. Ishning maqsadi: Pedagogika universitetlarining badiiy-grafika fakultetlarida kompozitsiya fanini o'rganish talabalarda ijodiy qobiliyatni rivojlantirishi bilan birga o'qituvchilik faoliyatini shakllanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Ishning maqsadi va ilmiy farazidan kelib chiqqan holda tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagicha aniqlanadi.

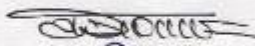
- kompozitsiya asoslarining nazariy qoidalari nimalardan iborat ekanligini;
- kompozitsiya turlarini ajrata bilish va izohlashni;
- kompozitsiya tilining badiiy-ifodali xususiyatlarini aniqlashni.

- kompozitsiyani tanlashda badiiy-ifodaviy vositasi sifatida chiziq, ohang, soyali surat, rang, kompozitsiya qoidalarini qo'llay olishni;

-Shu olgan bilim va malakalarim asosida biron-bir yangi kompozitsiya asosida asarlar yaratish.

5. Chizma materiallar ro'yxati:

- a) Asar mavzusidan kelib chiqib eskizlar ishlash;
- b) Rassomlar bajargan kompozitsiyalaridan tashkil topgan ko'rgazmalar tayorlash;

6. Maslahatchilar: katta o'qituvchi Niyozov K. S.
o'qituvchi Qalandarov Sh. S.

Bo'limlar	Maslahatchi F.I.Sh.	Imzo, sana	
		Topshiriq berdi	Topshiriq qabul qildi
Amaliy qism	Niyozov K. S.		

Ishga taqriz yozuvchining F.I.Sh., ilmiy darajasi, unvoni:
Urganch qurilish Kasb-xunar kolleji tasviriy san'at va chizmachilik fani o'qituvchisi
Xo'janiyozov Sh.

7. Ilmiy rahbar: o'qituvchi Sherov D.R.

BMI bajaruvchi talaba: Shonazarova I. B.

Kafedra mudiri: p.f.d., prof. Ro'ziyev E.I.

Urganch davlat universiteti Filologiya va san'at fakulteti "Kasbiy ta'lim"
Amaliy san'at bakalavriat yo'nalishining bitiruvchisi I.B.Shonazarovning
"Mening o'lkam" mavzusida kompozitsiya ishlash mavzusidagi bitiruv
malakaviy ishiga

T A Q R I Z

Mamlakatimizda ta'lim tizimini islox qilish bo'yicha olib borilayotgan ishlarning ko'lami, mazmuni va mohiyati chizmachilik va tasviriy san'at o'qituvchilari oldiga ham printsiptial yangi talablarni qo'ymoqda.

Bitiruvchi Shonazarova Irodaning ushbu ishi tasviriy san'at fanini rivojlantirish ishlariga mos holda bajarilgan.

I.Shonazarovning "Mening o'lkam" mavzusida kompozitsiya ishlash mavzusidagi bitiruv malakaviy ishi elektron shaklda 75 varaqdan iborat bo'lib, 11943 so'zdan tashkil topgan.

Bitiruv malakaviy ishning dolzarbligi kompozitsiya kursi talabalarni mustaqil ijodiy va pedagogik faoliyatida obrazli fikr yurg'asihida katta ahamiyatga egadir.

Ushbu bitiruv malakaviy ishning mohiyati, kompozitsiyaning tasviriy san'atda rifojlanish tarixi, badiiy ijodning asosiy qonun qoidolari, vositalari va ularni pedagogika universitetlarining Badiiy-grafik fakultetlarida o'qitish metodlari haqida tavsiyalar tushunchalar beradi. Shuning uchun rassom-o'qituvchilar tayyorlashda kompozitsiya fanining eng murakkab va muhim fan sifatida o'rganish zaruriyati paydo bo'lib, shu sohada ilmiy-tadqiqot ishlarining kam o'tkazilganligi bilan belgilanadi

Ushbu malakaviy-bitiruv ishida tasviriy san'atning go'zal turlaridan biri kompozitsiya haqida to'htalib o'tilgan. Natijada tasviriy san'atning mamlakatimiz madaniyati, san'ati va uning hayotida tutgan o'rni, bugungi kun nuqtai-nazaridan qanday ko'rinishga ega ekanligi xususida fikr bildirilgan.

Bitiruvchi tomonidan amalga oshirilgan ishlar topshiriq mazmuniga to'la mos keladi.

Bitiruv malakaviy ishning kirish qismida malakatimizda milliy madaniyatimizni

tiklash borasida amalga oshirilgan ishlar, mavzuning maqsadi va dolzarbligi, tadqiqot ishida bajariladigan vazifalar asoslangan.

I.Shonazarova tomonidan tayyorlangan bitiruv malakaviy ishi unga qo'yiladigan talablarga javob beradi va men uni Davlat Attestatsiyasi komissiyasida himoyaga tavsiya qilaman.

Urganch qurilish Kasb-xunar
kolleji tasviriy san'at va chizmachilik
fani o'qituvchisi:

2013 yil « 22 » iyun

Xo'janiyozov Sh.

**“Kasbiy ta’lim” Amaliy san’at bakalavriat yo’nalishining bitiruvchisi
I.B.Shonazarovning “Mening o’lkam” mavzusida kompozitsiya ishlash
mavzusidagi bitiruv malakaviy ishiga ilmiy rahbari o’qituvchi D.R.Sherovning
MULOHAZALARI**

I.Shonazarovning bitiruv malakaviy ishi kompozitsiya fanidan “mening o’lkam” mavzusida tasdiqlangan. Bitiruv malakaviy ishi ikki: nazariy va amaliy qismlardan iborat. Nazariy qism kirish, uchta bob, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati va ilovalardan tashkil topgan. Amaliy qismda kompozitsiya fanidan amaliy mashg’ulotlar olib borishda o’quvchilarini manzara kompozitsiyasini o’rgatish va ishning mazmunini ochib beruvchi tarixiy Xiva shahrining kompozitsiyasi bajarilgan.

Bitiruv malakaviy ishning kirish qismida mavzuning dolzarbligi, maqsadi, kompozitsiya haqidagi tushunchalar, kompozitsiya unsurlari bo’lgan — mutanosiblik, muvozanat, yaxlitlik va kompozitsiyani uning qonuniyatlarini o’rganish nazariya va amaliyotga bo’linishi haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Bitiruv malakaviy ishda bir qancha ilova bo’lib ularda kompozitsiya fani to’g’arak mashg’ulotlarda bajariladigan topshiriqlar turlari va kompozitsiya qonun qoidalari, mashxur rassomlar bajargan kompozitsiyalardan namunalar berilgan.

Kompozitsiya fanidan o’quvchi yoshlarga kompozitsiya asoslari, uning tarixi, ranglar, kompozitsiyani tanlashni o’rgatishga doir masalalar ham o’z echimini topgan.

Ushbu bitiruv malakaviy ishida kompozitsiya fanidan amaliy mashg’ulotlar olib borishda o’quvchilarini kompozitsiya qonun-qoidalarini o’rgatish orqali o’quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirib, rivojlantirish usullari taklif etildi.

I.Shonazarova universitetda tahsil olish davrida mutaxassislik fanalaridan, jumladan kompozitsiya, rangtasvir, qalamtasvir kabi fanlaridan a’lo baholarga o’qidi. Maktab va kollejlarda chizmachilik va tasviriy san’at fanlaridan zamonaviy talablar darajasida dars o’tish malakalarini egallagan deb hisoblayman.

I.Shonazarova mustaqil ravishda maxsus adabiyotlarni o’qib, tahlil qilish va ulardan

kasbiy faoliyatida amaliy foydalanish malakalarini egallagan. Topshirilgan ishlarga mas'uliyat bilan yondashadi.

Bitiruv malakaviy ish o'quvchilarga kompozitsiya fanidan tarixiy shaxarlar ko'rinishini ishlashda kompozitsiyaning asosiy qoidalaridan foydalanish bo'yicha dastlabki tadqiqotlardan biri sifatida qaralishi mumkin.

Men I.Shonazarovanning "Mening o'lkam" mavzusida kompozitsiya ishlash mavzusidagi bitiruv malakaviy ishi unga qo'yiladigan talablarga to'liq javob beradi deb hisoblayman va uni Davlat Attestatsiya komissiyasida himoya qilishga tavsiya qilaman.

Bitiruv malakaviy ish rahbari: qituvchi Sherov D.R.

2013 yil «32» iyun

MUNDARIJA

KIRISH.....	3-5
 I-BOB. KOMPOZITSIYANING RIVOJLANISHI VA TARIXI	
1.1. Kompozitsiya rivojlanishi tarixiga qisqa izoh.....	6-15
1.2. O'zbekiston tasviriy san'at va kompozitsiya maktabini rivojlanishi tarixi.....	16-47
 II-BOB. KOMPOZITSIYANING QONUN VA QOIDALARI	
2.1. Kompozitsiyaning asosiy qonunlari.....	48-56
2.2. Kompozitsiyaning qoidalari, priyomlari va vositalari.....	57-63
 III-BOB. MANZARA KOMPOZITSIYASINI ISHLASH VA UNDA TARIXIY SHAXARLAR KO`RINISHINI ASOSIY QOIDALARIDAN FOYDALANISH	
3.1. Manzara kompozitsiyasini ishlash.....	64-68
3.2. Tarixiy shaxarlar ko`rinishini ishlashda kompozitsiyaning asosiy qoidalaridan foydalanish.....	69-71
 XULOSA.....	 72-73
 Foydalanilgan adabiyotlat ro'yhati	 74-77

KIRISH

O'zbekiston mustaqil respublika deb e'lon qilinishi va uning yangi ijtimoiy taraqqiyot yo'lidan borayotganligi boshqa soxalarda bo'lgani kabi xalq ta'limining xamma bo'ginlarining faoliyatini xam qayta ko'rishni talab etmoqda. Bu talablar bevosita tasviriy san'at o'quv faniga xam ta'luqlidir.

Tasviriy san'at talabalarda ma'naviy madaniyatning ajralmas qismlaridan biri xisoblangan badiiy madaniyatni uyg'un rivojlantirish, talabalarni milliy merosimiz va umuminsoniy qadriyatlar bilan oshno qilish, ijodkorlikka keng yo'l ochib berishdan iboratdir. Uning vazifalariga esa o'quvchilarda badiiy ijodiy qobiliyat, kuzatuvchanlik, tashabbuskorlik, mustaqillik, badiiy va estetik didni, ko'z xotirasini, chamalash qobiliyatini, tasviriy malakalarni, rang sezishni xamda fazoviy obrazli tafakkurni rivojlantirish, borlik va san'at asarlaridagi go'zalliklarni ko'ra bilish, san'at asarlarini o'qiy olishga o'rgatish xam kiradi.

Kompozitsiya – lotincha «Kompositie» so'zidan olingan bo'lib, to'qish, tuzish, joylashtirish, aloxida qismlarni butun qilib birlashtirishni anglatadi.

Kompozitsiya haqidagi tushunchalar juda keng qamrovli va ma'nolarga ega bo'lgan tushunchadir. U barcha ijodiy jarayonlarga taalluqli bo'lib, deyarli hamma san'at turlarining asosini tashkil etadi. Kompozitsiya unsurlari musiqada ham, teatrdam fotografiyada ham, adabiyotda ham, haykaltaroshlik va albatta boshqa tasviriy san'at bilan aloqador sohalarda mavjuddir.

Kompozitsiya unsurlari bo'lgan — mutanosiblik, muvozanat, yaxlitlik singari sifatlarni olib qarasak, ular har bir tabiat voqeliklarida mavjud ekanligini sezib olishimiz qiyin emas. Masalan, biz oddiy daraxtni ko'rib ham undagi go'zallikdan g'ayratlanishimiz tabiiy. Chunki har bir narsa ma'lum tamoyil va qonuniyatlar ichida mavjuddir. Ularning shakl o'lchamlari, tuzilishi o'zaro mutanosib ko'rinishlar kasb etishi unda kompozitsion mutanosiblik, shakl tuzilishidagi muvozanatning mavjudligidan darak beradi. Bunday misolni tabiatdagi barcha jismlarga tadbiqan keltirib o'tsak, ko'p narsani anglab olishimiz engil kechadi. Buning ma'nosi shundan iboratki, demak kompozitsiya qanday shakl va mazmunda

bo'lmasin, avvalambor u tafakkur maqsulidir. Buni badiiy ijodning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tushunishimiz ma'qul. Chunki tabiatdagi tayyor shakllar bilan badiiy ijod maqsuli bo'lgan shakllarni o'zaro farqlashimiz darkor.

Ma'lumki kompozitsiya tushunchasining barcha san'at turlariga aloqador umumiy jixatlari va shuningdek, har bir sohaga oid o'ziga xos jixatlari bor. Ularni atroflicha o'rganish, tahlil qilish talabalar ijodiy faoliyatining o'sishida muhim ahamiyat kasb etadi. Kompozitsiyani uning qonuniyatlarini o'rganish nazariya va amaliyotga bo'linishi tabiiy bo'lib, uni yaxshi o'zlashtirish uchun nafaqat yillar, balki asrlar davomida bu soxada yaratilgan nazariyalar va tajribalarning tub mohiyatini anglab, o'qib o'rganish kerak. Amaliyotda qo'llay bilish ham muhimdir. Shuni ham unutmaslik kerakki, maktab va o'quv yurtlarida dars beruvchi mutaxassis, rassom-pedagog kompozitsiyaga oid bilimlar bilan to'la qurollangan bo'lishi kerak. Chunki bolalarga rasm chizish sirlarini o'rgatish jarayonining ko'p qismi mavzuli rasmlar chizish amaliyoti bilan uzviy holda olib boriladi.

Ma'lumki kompozitsiya so'zi orqali rassomlar badiiy tasviriyl san'at asarining barcha qismlarining o'zaro munosabatlarining qonuniyatini tushunadilar. Ayrim shunday bog'liqliklar albatta ko'z orqali ko'rib anglashiladi (son jixatlari), boshqalari esa (sifat jixatlari) idroklash, fikrlash orqali qabul qilinadi.

Mavzuning dolzarbligi. Tasviriyl san'atda kompozitsiya qalamtasvir, soya-yorug', rang, havo va chiziq perspektivasi kabi tasviriyl vositalar bilan yaratiladi.

Kompozitsiya kursi talabalarni mustaqil ijodiy va pedagogik faoliyatida obrazli fikr yurg'asihida katta ahamiyatga egadir.

Qalamtasvir va rang tasvirda rassom bevosita kompozitsiya asoslariga murojaat qiladi, uning qonun-qoidalarini bilmay turib kompozitsiya, qalam tasvir, rangtasvir mohiyatini tushunib etmaydi.

Kompozitsiya o'quv predmet sifatida, qalamtasvir, rangtasvirdan keyin paydo bo'ldi va hozirda kompozitsiya kursi oliy ta'lim kasb-hunarlari o'quv rejalariga kiritilgan

Ushbu bitiruv malakaviy ishning mohiyati, kompozitsiyaning tasviriy san'atda rifojlanish tarixi, badiiy ijodning asosiy qonun qoidalari, vositalari va ularni pedagogika universitetlarining Badiiy-grafik fakultetlarida o'qitish metodlari haqida tavsiyalar tushunchalar beradi. Shuning uchun rassom–o'qituvchilarni tayyorlashda kompozitsiya fanining eng murakkab va muhim fan sifatida o'rganish zaruriyati paydo bo'ldi.

Tadqiqot maqsadi: Pedagogika universitetlarining badiiy-grafika fakultetlarida kompozitsiya fanini o'rganish talabalarda ijodiy qobiliyatni rivojlantirishi bilan birga o'qituvchilik faoliyatini shakllanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

O'quvchilarni amaliy mashg'ulotlar jarayonida ijodkorlikka yo'naltirish va mustaqil tasviriy san'at ustida ishlashni shakllantirishdan iboratdir. San'atda mazmun va g'oyaning yaxshi echimini, umum ijodiy mahoratini oshirish, nafosat tarbiyasining muhim omillaridan biridir. Har qanday ijodkor o'tmishdagi rang tasvir san'at ustalari merosini va tajribalarini o'rganish bilan birga, tomoshabinga chuqur ta'sir etuvchi tasvir qonunlari va uslubiyatini ham o'rganadi. Amaliyotda kompozitsiyaning zarur unsurlari, uslubiy shartlari bo'lgan soya-yorug', rang echimi hamda uning jozibadorligi, chiziqlar, tus dog'larini ketma-ket takrorlanib uzviylik xosil qilishi, katta va kichik o'lchamlar bilan belgilangan nisbat perspektiva o'zgarishlar munosabatlari, ko'rish burchagi birgalikda ishlar mazmunini ochib beruvchi vosita bo'lib xizmat qiladi.

Shunday ekan talabalarni ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish bilan birga kompozitsiya qonun, qoidalarini, haqiqatni to'g'ri shaklda ifodalash usullarini o'rgatishimiz maqsadga muvofiqdir.

I-BOB. KOMPOZITSIYANING RIVOJLANISHI VA TARIXI

1.1. Kompozitsiya rivojlanishi tarixiga qisqa izoh

Tasviriy san'atda kompozitsiya qonun va qoidalari insoniyatni ibtidoiy taraqqiyot davridan boshlab shakllana boshlagan.

Lekin ibtidoiy davr odamlari hayotni zehn bilan kuzatsalarda, kompozitsiya sezgisi juda bo'sh rivojlangan. Bunday holatni odam gavdasi va hayvon podalarini tartibsiz alohida tasvirida ko'rishimiz mumkin.

Qadimgi sharq san'atidagi kompozitsiya ibtidoiy davridan alohida farq qiladi. Qadimgi sharqda kompozitsiya mavzusi tekislikda qat'iy ma'lum tartibda tasvirlanib, quldorlik jamiyatining (marosimlari) qonunlariga bo'y sundirilgan.

Qadimgi misr san'atida kompozitsiyani dastlabki yangi usullari paydo bo'la boshlagan. Bu esa jamiyatda ijtimoiy hayotni ongli rivojlanishi natijasidir. Tasvirga chizgi, o'lcham, rang va tus munosabatlari yuqori darajaga ko'tarildi.

Qadimgi dunyo rassomlari tabiat yaratgan o'simlik, barg va gullarni tuzilishida, yil faslini ketma-ket kelishida simmetriya va ritm tushunchalarini anglab, o'z ijodiy asarlarida, kompozitsiyada qo'llay boshladilar. Shuning uchun qadimgi greklar relief, fronton kompozitsiyalarida ritm va simmetriyadan unumli foydalanganlar. Uyg'onish davrigacha kompozitsiya faniga bag'ishlangan biror bir nazariy qo'llanma yaratilmagan.

Uyg'onish davri renessans insoniyatga ulug' san'at allomalarini etkazib berdi. O'sha davr rassomlari estalik kundalik, ilmiy maqolalarida kompozitsiya haqida qimmatli fikr, xulosalarni yozib qoldirdilar.

Erta uyg'onish davrining vakillari Djotto va Mazachcho o'z ijodlarida perspektiva, plastik anatomiya, geometriya qonunlarini amalda qo'llab, kompozitsiya fanining bilimdoni ekanliklarini misolda ko'rsatdilar. Yuqori uyg'onish davri rassomlari san'atning hil xil turlarini bir-biri bilan bog'lab, uning nazariyasini ilmiy asoslagan holda rivojlantirdilar.

Ular perspektiva yordamida kartinada chuqurlik, masofani tasvirini haqqonoy namoyon etishga erishishdi.

Ko'p yillik kuzatuv va analiz natijasida ko'zga ko'ringan rassomlarning asarlarini g'oya tuzilishi, rang echimidagi uslub, amaliy tajribalarini umumlashtirib Alberti "Rang tasvir haqida uch kitob" ilmiy nazariy meros yozib qoldirdi.

Leonardo da Vinchi va Alberti o'z maqolalarida badiiy asarlarida statik (harakatsiz) va dinamikaga (harakat) alohida ahamiyat bergan edi.

Frantsuz rassomi E. Delakrua o'z ilmiy maqolalarida Leonardo da Vinchi, A. Dyurer, P. Rubenslarni kompozitsiyaga oid traktlarini kengaytirib chuqur ma'nolar tashlab davom ettirdi.

Osmon yulduzlarini shu'lasini ta'sirida inson jismiga Olloxdan in'om etilgan go'zallik va qobiliyatni o'ziga mujassam etgan allomalarni er yuziga kelishini insoniyat bir necha bor guvohi bo'lgan qobiliyatni Leonardo da Vinchi go'zal qiyofasida har qanday mushkul ishlarni osonlik bilan uddasidan chiqadigan odil inson shaklida ko'ramiz.

Vinch shahridagi janob Peroning o'g'li Leonardo, shunday ilohiy kuch-qudratga ega ediki, u bir necha oylab, matematika bilan shug'ullanar, lirada musiqa chalar qo'shiq aytib malakasini oshirardi. Shunday bo'lsada asosiy qiziqishi bo'lgan rasm chizish va haykaltaroshlikni tashlamadi.

Xudo bergan betakror aql-zakovatli, xotirasi kuchli buyuk alloma chizgan tasviri bilan insonni hayratga solar, fikr-mulohaza kuchi bilan lol qoldiradi. U Milan shahrida Dominikanlik aka-ukalar uchun "Mahfiy kecha"(1-rasm) nomli go'zal asar yaratdi. Avliyolarni chehrasiga qusn qo'shib, ulug'vor qilib tasvirladi. Faqat Isusni yuz qiyofasini tasvirlashda ilohiy qudrati etmaydi, chala qoldirgan va umrini oxirigacha bitira olmagan edi. Leonardo odam anatomiyasini Galena ta'limotiga asoslangan chuqur o'rgandi, murdalarning suyak muskunllarini pero va qizil qalamda sinchiklab chiza boshladi va odam anatomiyasi tasvirlari kitobini yaratdi. Otlarning suyaklari anatomiyasi kitobini ham yaratgan. Bu anatomiyaga oid chizgilarning ko'p qismi Leanardoning avtoportretlari bilan bir qatorda bizlargacha etib kelgan.

1-rasm. Leonardo da Vinchi “Mahfiy kecha”

2-rasm. Leonardo da Vinchi “Mona Liza”

Leonardo Franchesko del Djokondo uchun uning xotini Liza portretini (2-rasm) 4 yil mobaynida ishladi, ammo shunday bo'lsada portretni oxiriga etkazaolmadi. Portretida ayolning hamma go'z xislat, fazilatlarini, yarqiragan nam ko'zlari kipriklarigacha jonli odam nigohi ko'rinishida qilib tasvirlagan.

Tasviriy san'atda bunday toj asarlarning mavjudligini dunyoda eng qobiliyatli, zehni olim, alomma musavvir qalamiga mansub bo'lishi xaligacha insonlarni beihtiyor hayratga soladi.

Tasviriy san'at XVI asr oxirida o'quv fani sifatida shakllana boshladi. Buni V.Neleng, S. Vasilev kabi metodistlarning Frantsiya safaridan so'ng o'qitish sistemasi haqidagi hisobotlari orqali bilish mumkin. 1882 yili taniqli pedagog - rassom Violie Le Dyukani "Tarixchini tarixi" kitobini rus tiliga tarjima qilgan edi. Bu kitob shaxsiy ish tajribasidan kelib chiqib, tasviriy san'atni o'qitish metodikasidan suhbat tarzida berilgan. Bu kitobni "Sochinenie" qismida, frantaziya, perspektiva ma'lum qonunlar bilan tanishishni uqtirib o'tilgan. Tasviriy san'atda kompozitsiya masalalari haqida dastlabki metodik bayonnoma muallifi amerikalik pedagog-rassom A. Doudir. Bu o'quv qo'llanmada tasvirda har xil shakl, tushlarni qog'oz va matoga to'g'ri joylashtirish, qog'oz hajmi va formatiga alohida ahamiyat bergan. Tasviriy san'atda yangi impressionizm oqimining paydo bo'lishi – rangtasvirda yangilanishga vosita bo'ldi, san'atni oldinga rivojlanishiga turtki vazifasini o'tadi. Impressionistlar rang politrastini boyitdi. XX asr boshlarida g'arbiy Evropa davlatlarida va Rossiyada har-xil badiiy oqimlar paydo bo'la boshladi: futurizm, kubizm, ekspressionizm, dadaizm, syurrealizmlar shular jumlasidandir.

Tartibsiz mulohaza, qarama-qarshi fikrlarni kurashi tasviriy san'at va kompozitsiyani o'qitish metodikasiga chalkashlik va tartibsizlik olib kirdi. XX asrning birinchi choragida tasviriy san'at g'arbiy Evropa va Amerikada berk ko'chaga kirib qolgan edi.

Shu bilan birga ko'p san'at maktablarida rassomlar realistik san'at yo'lida kompozitsiya nazariyasini o'rganishni davom ettirdilar. Rossiya tasviriy san'atida XVIII asrgacha ikona rangtasviri taraqqiy etgan edi. Eng qobiliyatli rus ikonachi

rassomlardan biri Andrey Rublev edi. Uning mashhur “Troitsa” si ikona janridagi qadimgi klassik kompozitsiya namunalaridan biri xisoblanadi. Kompozitsiyada bu rassom gavda holatining aniq tasviri, rang garmoniyasi va yahlitligiga erishdi.

XVIII asr Rus tasviriy san'atida, realistik badiiy maktabning asoschilari A.P.Losenko, G.I. Ugryumovlar hisoblanadilar.

Rossiyada Peterburg Badiiy akademiyasini bitirgan A.Ivanov. A. Egorov, V.Shebuev, A. Venetsiyanov, K. Bryulovlar o'z ijodiy va pedagogik faoliyatlarida kompozitsiya muammolariga ko'proq ahamiyat berib, tasviriy san'atni yangi pog'onaga ko'tardilar.

1757 yili tashkil topgan Peterburg Badiiy akademiyasida mutaxassislik fanlarini o'qitishni muntazam tarzda yo'lga qo'yilishi, Rossiya ta'sviriy san'atini rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatdi.

Mashxur rassom va pedagog A.P.Losenko o'z faoliyatida ijodiy yondoshib kompozitsiya masalalari ustida ishladi. U hamma tasviriy vositalar asar g'oyasiga, mazmuniga qaratilgan bo'lishini ta'kidladi.

Losenko o'z vaqtida akademik ta'lim metodini yangilashni angladi va yangi uslub-metodikasini ishlab chiqdi. Chunki Bolon maktabi tizimida bo'lib, birinchi navbatchi ulug' rassomlarga tahlid qilinar edi. Uning yaratgan Akademiya o'qitish nazariyasi XIX asr o'rtalarigacha davom etdi. Losenko davridayoq Rossiya Badiiy Akademiyasi dovrig'i va obro'yi dunyoga tarqaldi.

A.P.Losenko yuqori saviyali kompozitsiya ustasi edi. Buni «Vladimir pered Rognedoy» kartinasi misolida ko'rish mumkin. Losenko dars bergan tarixiy janr klassida kartina tuzilishi masalalariga ko'p e'tibor berilar edi.

P.I.Sokolov, G.I.Ugryumov, O.A.Kiprenskiy, K.P.Bryulov kabi ulug' rassom pedagoglar A.P.Losenko bilan o'qib ta'lim oldilar.

Losenko boshlagan ishni Akademiya'dagi pedagogik faoliyatini G.I.Kozlov, P.I.Sokolov (1782 y) kabilar davom ettirdilar.

Ayniqsa Ugryumov, Losenko boshlagan tarixiy janr klassida kompozitsiyani davom ettirdi, kompozitsiya nazariyasini mukammallashtirgandi.

Uning o'quvchilaridan A.Ivanov, A.Egorov, V.Shebuevlar ham ustozning uslublarini davom ettirdilar.

Shunday qilib rassom-pedagog va metodistlar XVIII va XIX asr boshlarida tasviriy san'at va kompozitsiyani o'quv predmet sifatida rus badiiy maktabda o'qitilish mumkinligini isbotladilar. Bu yo'nalish rangtasvir kompozitsiyasi ustasi K.Bryullov tomonidan qo'llab quvvatlandi.

K.Bryullov o'zining pedagogik va ijodiy faoliyatida gavdaning plastik tuzilishiga, asarda kompozitsiya muvozanatini haqqonoy tasvirlashga ahamiyat berdi.

«Pompeyning oxirgi kuni» (3-rasm) asari bunga yorqin misol bo'la oladi. Asarda insonni hayotda sodir bo'ladigan xavfli, fojiali dramatik daqiqalardagi holati, tabiatda chaqmoq natijasidagi kuchli yorug` nurlari ostida bo'layotgan ta'sirchan voqea kontrast ranglarda tasvirlangan.

3-rasm. K.Bryullov «Pompeyning oxirgi kuni»

Odamlar ko'zidagi qo'rqinch, ularning go'zal nigohi xatti harakatlari, shijoatli onalar badiiy yuksak mahorat bilan, yuqori darajada jozibali tasavvur etilgan. Bryullov bu asarida badiiy Akademianing yuksak an'alarini davom ettirdi.

XIX asrning ikkinchi yarimida ilg'or ma'rifatli rus rassomlari tashqi dunyoni hayotda to'g'ri tasvirlash uchun kurash olib bordilar. Realistik san'atning rivojlanishiga I.N. Kramskoy boshliq sayyor rassomlar katta ta'sir ko'rsatdilar.

Asosan xalq manfaatini ko'zlab, xayotdagi muhim voqealarni kuzatib, ijod qildilar, asarni g'oyasiga ahamiyat berdilar. Ko'plab Rus rassomlarining ustozlari P.P.Chistyakov mutaxassislik fanlari o'qitishning yangi tizimini yaratdi.

Realistik san'atning buyuk namoyondasi I.E. Repin kompozitsiyani nazariy va amaliy rivojlanishiga muhim xissa qo'shdi. Shuningdek tarixiy janrda har tomonlama yangi novatorlik vositalari bilan V. Surikov rus rassomlariga o'z ta'sirini o'tkazdi. U kompozitsiya eskizini bajarishga alohida ahamiyat berdi. O'ylagan mavzu rassom tasavvurida tiklansa u darrov qo'lga qalam, ko'mir, mo'yqalam olib eskiz bajarishga kirishardi. Ayniqsa "Boyarina Morozova" (4-rasm) kartinasi uchun, o'nlab, yuzlab qalamlavha, eskizlar bajargan. U mavzuga oid bo'lib o'tgan tarixiy voqealarni sinchiklab o'rganardi. XIX asr oxiri XX asr boshlarida Rossiya san'atida va o'qitish tizimida ilg'or –progressiv yo'nalish bilan bir qatorda reaksiya kuchlari ta'sirida, burjua falsafasiga tahlil qilgan yangilik - "Novizna" oqimi paydo bo'la boshladi.

4-rasm. V. Surikov "Boyarina Morozova"

Maishiy janrdagi kartina mazmuni, kompozitsiyaning badiiy yuksak yaxlitligi asta – sekin o'z kuchini yo'qota bordi.

Buyuk pedagog rassom D.N. Kardovskiy bularga qarshi murosasiz kurash olib bordi va realizm pozitsiyasida turib himoya qildi.

D. Kardovskiy ham P. Chistyakov kabi tasviriy san'atdagi ardoqli pedagog-rassomlardan edi.

V. Efanov, D. Shmarinov kabi ko'plab Rossiya rassomlari uning ustaxonasida yaxshi ta'lim oldilar.

Ko'p yillik pedagoglik faoliyati mobaynida qalamtasvir va kompozitsiyadan mukammal o'quv tizimi shakllandi. Kompozitsiya hayot hodisalarini obrazli aks ettiruvchi vosita bo'lib talabalardan ma'lum formatda, oddiydan murakkab eskizlar bajarishga o'tish printsiplarini qo'ydi. Keyinchalik kompozitsiyani nazariyasi, amaliyoti va ularni o'qitish metodikasini asosiy printsiplarini ishlab chiqishda,

V. Favorskiy, A. Deyneka, K.Yuon, E.Kibrik, A.Alpatov, G.Nisskiy, F. Reshetnikov, D. Shmarinov kabi uluq rus rassomlari o'z xissalarini qo'shdilar.

Bularning ichida K.Yuon, A.Deyneka, E.Kibrik, M.Alpatovlarning to'ldirilgan ijodiy va ilmiy nazariyasi tadqiqotlarini alohida ta'kidlab o'tish o'rinli.

Kompozitsiya nazariy asoslarni rivojlantirishda salmoqli xissa qo'shgan rassomlardan yana biri Konstantin Yuondir.

Uluq rassomlarni asarlari misolida kompozitsiya tuzilishini taxlil qilib: kontrast, vertikal, gorizontal, diogonal simmetriya, assimetriya, aylana, uchburchak, muvozanat, ritm yaxlitlik, dinamik, statik xolat, yorug`, rang koloriti, qurish nuqtasi, gorizont, kompozitsiya plani, maxobatlilik, dekorativlik kabi tasvir uslublarini ko'rsatib berdi. K.Yuon kompozitsiyani o'qitish metodikasi saviyasini yuqori darajaga qo'yish kerak deb hisoblardi.

Har xil mavzudagi kompozitsiya eskizini bajarish jarayonida xomaki tasvir, yorug` va ranglarni har xil xolatida perspektiva qoidalarini ishlata bilishni tavsiya qilardi. qo'shimcha hayot ta'surotlarini, gavgani turli xolati, gurux odamlarni harakatdagi ko'rinishi, tipaj, liboslar, xona bino burchaklaridan chizgilar chizib, ulardan unumli foydalanishni tavsiya etardi.

Kompozitsiya masalalaridan takomillishtirishga munosib xissa qo'shgan buyuk rassomlardan biri E. Kibrikdir. U o'z asarlari bilan grafika san'atini yuqori cho'qqilariga olib chiqqan san'at ustalaridan biridir.

U o'zining «Kompozitsiya masalalariga doir» (1961y) kitobida kompozitsiyani tasviriy san'atdagi ob'ektiv qonunlarini, kompozitsiyani o'qitish soxasidagi metodik qo'llanmadagi kamchiliklarni uqtirib o'tdi.

Kompozitsiya qonun-qoidalarini chuqur bilish, qobiliyatli ijodkor ongiga sayqal beradi. Etuk rassomlarning ijodiy tajribasiga va kompozitsiyani o'qitish uslubiyatiga asoslanib Badiiy Akademiya tomonidan 1960-64 yillari nashr etilgan 8 jildli «Shkola izobrazitelnogo iskusstva» nomli metodik qo'llanma tasviriy san'at manbaini boyitdi.

«Kompozitsiya» nazariyasi rivojlanish bosqichlari. Tasviriy san'atda kompozitsiyaning mukammal bo'lishi asosiy maqsadlardan biri. San'at ustalari insoniyat san'ati tarixining barcha bosqichlarida kompozitsiya yaratishning o'ziga xos yutuqlar bilan yangilatib borganini kuzatish mumkin. Bu jarayon ayniqsa antik yunonistonda shakllangan bo'lib tik uyg'onish (renesons) davrida yanada boyidi, yangicha tus oldi. Kompozitsiya qonuniyatlarining dastlabki shakllanishidayoq to'g'ri perpektiva qonunlariga e'tibor berila boshlandi. Uyg'onish davriga kelib esa bu muammo ilmiy asoslanib, odam xayvonat dunyosi anatomiyasi chuqur o'rganilganligi ma'lum.

Antik yunoniston san'atida katta saboq olgan Uyg'onish davri ijodkorlari odam qiyofasini aks ettirishida badiiy nur, garmoniya perspektiv qisqarish va shu kabilar orqali kompozitsion echimda aniq natijalarga erishdilar. Ayniqsa Leonardo Da Vinchi, Rafael, Mikelonjelo kabi san'at vakillarining ijodiy faoliyati butun jaxon tasviriy san'ati ustalarining e'tiborini o'ziga jalb qildi.

Tasviriy san'atda kompozitsiya yaratishning sxematik shakllari xar xil davr klassik san'at ustalari tomonidan o'rganilib takomillashtirilgan. Bu o'rinda Koravadjo, Rembrand, El Greko, Sherden kabi rassomlar faoliyatini ta'kidlamasdan o'tib bo'lmaydi. Peterburg badiiy ta'lim bergan mashxur rassomlar A.Ivanov, K.Bryullov, I.Repinga o'xshagan san'atkorlarning ijodlarida va ta'lim

berishida kompozitsiyaing tuzilishi rassom xoxishiga xavola etilar edi. Bu xam tasviriy san'atni xar tomonlama o`rganar va mushoxada qilar ekanmiz, bo`lajak rassom o`qituvchilarning ijodiy fikrlariga jumladan kompozitsiya tuzishda ijodiy jarayonni rivojlanishiga chuqurroq fikr bermogimiz lozim.

Tarixdan ma'lumki o'tmishning ulug' rassomlari kompozitsiya masalalariga juda jiddiy yondoshganlar va o'z asarlarini yaratishda umumqoida bo'lib qolgan tamoyillarga amal qilganlar. Kompozitsiyaning »vertikal«, «gorizontal», »doiraviy«, »kvadrat«, »burchak« va boshqa ko'rinishlarini qo'llab yuksak natijalarga, go'zal ifodaviylikka erishganlar. »Oltin kesim« kompozitsiya usulidan unumli foydalanish har soxada qo'l kelgani ham ma'lum.

Kompozitsiya tuzishga mohir bo'lgan va uni o'z asarlarida mukammal darajaga olib kelgan mo'yqalam ustalari ko'p, ularga misol qilib quyidagilarni qisman atab o'tsak o'rinli bo'ladi. Bunday o'tmish tasviriy san'ati ustalari: Leonardo da Vinchi, Mikelanjelo, A.Dyurer, J.D.Engr, P.Rubins, Rafael, Tintoretto, A.Ivanov, K.Bryullov, I.E.Repin, Ya.Mateyko va boshqalardir.

.

1.2. O'zbekiston tasviriy san'at va kompozitsiya maktabini rivojlanishi tarixi

O'zbekistonda san'at va madaniyatni rivojlanishi o'zini qadimiy tarixiga ega. Bir necha asr davomida har xil bosqichdagi san'at madaniy merosimizni boyitdi. Bizgacha etib kelib, hozirda Parijda milliy kutubxonada saqlanayotgan, XIV asrda Rashid-ad-Din «Maqolalar to'plami»ga ishlangan miniatyura (mo'jaz san'at) portretlari O'rta Osiyoda eng qadimgi tasviriy san'at asarlari hisoblanadi.

XIV asrga kelib Samarqandda Amir Temurning «Bog'i-Shamol», «Bog'i-Dilkusho» saroylari devorlariga, g'arbiy yurish, jang va ov marosimlarida Temurni o'z kanizaklari, amir, shaqzodalari bilan o'z davrining miniatyurachi rassomi Axmad-Bog'i-Shamol tomonidan tasvirlangan.

O'rta Osiyo miniatyura san'atini gullab rivojlanishi XV asrda boshlanadi. XV asrni ikkinchi yarmida Xirot Husayn Bayqaro saltanatida uluq o'zbek shoiri Alisher Navoiy raqnomaligida taraqqiy etgan madaniyat o'choqiga aylanadi.

Xirot adabiyot va san'at namoyondalari ichida K. Beqzod yorqin yulduz bo'lib yarqiradi.

Ulug` miniatyurachi musavvir o'z zamondoshlari: Sulton Xusayn Boyqaro, Shayboniyxon, shoirlar Jomiy, Xatefi, kabilarni ajoyib portretlarini chizib bizlarga meros qilib qoldirgan.

Portretlar chuqur ruhiy holatlari bilan ajralib turadi. Sulton Husayn Boyqaro portreti (5-rasm) tashqi qiyofasi xarakteri haqida Bobur o'z hotiralarida shunday ta'riflaydi: u ma'noli qarab turgan, mahobatli, gavdasi kelishgan bamisoli sher, belidan pasti ingichka. U sergap, xushchaqchaq Xurosonda 40 yil davomida davlatpanox bo'lganida, qar kuni peshin nomozdan so'ng ichishni kanda qilmagan. Beqzod o'zbek xoni Shayboniyxon portretini 1507 yili Xirot olingandan keyin yaratdi. U ulug`

sarkarda davlat arbobi, ilimli olim, adabiyot va san'atni nihoyatda ulug`laydigan shaxs edi.

5-rasm. K. Beqzod. Sulton Husayn Boyqaro portreti

Xon kalta engil oddiy xirod halat boshida salla, chordona ko`rinishda o`tiribdi. Og`ir vaznli, to`g`ri nigoxli qo`li tizzasida yuz qiyofasida matonatli, katta qalb egasi tasvirlangan.

Beqzod portretlari yaxlit ranglar bilan tasvirlangan. Chiziqlarni aniq va plastik tuzilish xususiyatlari Shaybonixonni barvasta qudratli elka gavda qiyofasini ifodalab beradi.

Shaybonixonni portretida (6-rasm) intererdagi siyohdon pero, kitob, qamchi katta o`ng barmoqidagi uzuk kabi predmetlar tomoshabinga ulug` sarkarda qiyofasini ochib berishda boyitadi.

Kamoliddin Behzod o`z asarlarida o`sha davrda portret miniatyura sanatini cho`qqisiga erishdi. Xusayn Boyqaro qarorgohida miniatyura

san'atida boshqa rassomlar ham ijod qilgan. Tarixchi Xondamir 1498 yili o'zini «Xulosat Al'-Akbara» risolasida rassom qosim-Alini asrimizning qaymoqlari, nozik asar mualliflarining sardori deb baholangan edi.

Bu san'at sir asrorining Xusayn Boyqaro kutubxonasida uni raxnamoligida egalangan edi.

6-rasm. K. Beqzod. Shaybonixonni portreti

Shaybonixon saroyida Behzodning qobiliyatli shogirdlaridan biri Maxmud Muzaxxib (Muzaxxib oltin bilan bezovchini anglatadi) o'z ustozidan eng yaxshi fazilatlarini tasviriyy vositalarda yaxlit ifoda etishni o'rgandi.

Uning dastlabki hammaga ma'lum A.Navoiy portreti (XVI asr) (7-rasm) misol bo'lishi mumkin. .

Mo'ysafid yoshlardagi shoir, hassaga tayanib turgan xolda tasvirlangan. Quvg'inlikda, amirlik, davlatni boshqarish ishlarida sochlari oqarib irodasi sayqal topdi.

«Meni tanam susaysada, tangrim tetik, mening so'zlarim xanuz qilich kabi o'tkir» degan edi, Alisher Navoiy.

Maqmul Muzoxhibni miniatyura asarida ulug` Alisher qiyofasida, soch, soqollari oqargan, biroz gavdasi engashgan, tugalmas xayotiy kuch, o'tkir nigoh, labdagi engil tabassum, shoirning xalqparvar, «gumanist», mutafakkir inson ekanidan dalolat beradi.

7-rasm. K. Beqzod. A.Navoiy portreti

Kompozitsiya jihatidan bu portret miniatyura san'atida o'ziga xos xususiyatga ega, uning nozik qiyofasi xayotiyligi, ko'z-qoshlari harakatlarida ifoda etilgan.

XVII asrda bir xil O'rta Osiyo rassomlari o'z vatanida uzoqda miniatyura san'atida ananalarni davom ettirdilar.

Rassom Davlat Muxammad Xindistonda Boburiylar saroyida Sulton va ularni oilalarini, saroy amirlarini, shoirlarini portretlarini yaratdi.

Shu davrda Xindistonda Muxammad Murod Samarqandiy Bobur saroyida ijod qilib, portret tasvir ustasi nomini oldi.

Miniatyurachi rassom tashqi dunyodagi haqiqatni kuzatib hayotni tasavvurlari asosida kompozitsiyaning ma'lum qonun-qoidalariga amal qilgan holda asar yaratdi.

Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, O'rta osiyo va O'zbekiston xalqlarini o'tmishda qoldirgan boy madaniy va estetik merosiga qaramay, tarixiy ob'ektiv sharoitlar sababli realistik tasvir san'ati o'z shaklini topmadi.

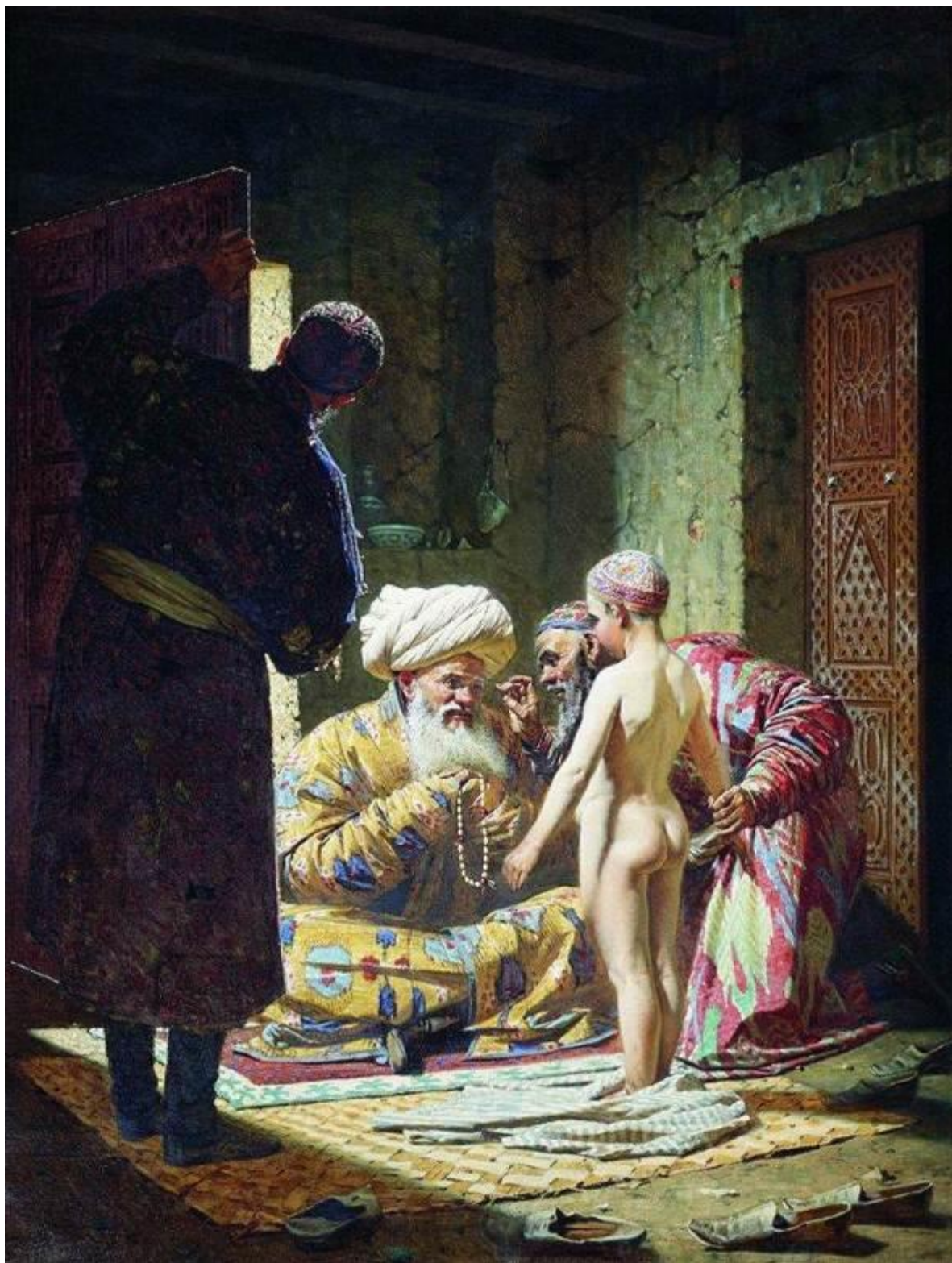
XIX asr 60 yillari O'rta Osiyoga, Rus ilg'or realistik san'ati o'z ta'sirini ko'rsata boshladi. (tashrif buyurgan rassomlar o'z asarlarida erli hayot va tabiatni tasvirladilar).

Turkistonda birinchi bo'lib ijod qilgan rassomlar ichida «Turkiston turkumi» suratlarini yaratgan ijodkor V.Vereshagin xayotni kuzatuvchisi sifatida etnografik hayot farzini chuqur o'rganib etyud va eskizlar bajarish natijasida har xil mavzuda asarlar yaratdi. Uning «Balog'atga etmagan bola savdosi»(8-rasm), «Zindon»(9-rasm), «Nashavandlar»(10-rasm) shular jumlasidandir.

Uning tarixiy janrdagi yaratgan eng katta asari «Tantana qilmoqdalar»(11-rasm), deb nomlanadi. Registon maydonida bo'lib o'tayotgan bu marosimda Mustaqillikka qarshi yurish qilgan kuchlar ustidan qozonilgan g'alaba tantanasi o'z ifodasini topgan.

Kompozitsiya jihatidan ko'p figurali, ko'p planli bu asarda oddiy fuqaro, darveshlar, otda yuz boshi sarbozlar, ularni bo'lib o'tayotgan

tantanaga psixologik munosabatlari, milliy liboslari aks etgan quyoshning yorug`shu'lasida Samarqand tabiati iliq gammada tasvirlab berilgan.

8-rasm. V.Vereshagin. "Balog'atga etmagan bola savdosi"

9-rasm. V.Vereshagin. "Zindon"

10-rasm. V.Vereshagin. "Nashavandlar"

11-rasm. V.Vereshagin. "Tantana qilmoqdalar"

O'zbekiston zamonaviy realistik tasviriy san'atiga asosan 1917 yildan keyin O'zbekistonga kelgan rus rassomlari tomonidan asos solindi. Birinchilar qatorida M. Kurzin, P.Bure, I. Kazakov, A. Isupov, N. Rozanov kabi rassomlarni aytish mumkin.

1907 yili P.Bure Buxoroda o'rta asr qattiq jazosini qo'llanishini guvohi bo'lgan. Keyinchalik naturadan bajarilgan etyud, chizqilar asosida «Eski buxoro zindoni», «Feodal Buxorodagi qatl» (1929) asarini yaratdi. quyosh qaroratida qizigan maydon o'rtasiga o'rnatilgan dor oldila yiqilgan xaloyiq maxbusni qatl etishga shaylangan jallodni hatti harakatlarini g'azab bilan kuzatayotgani tasvirlangan. Rassom surat kompozitsiyasini teatr saxnasidagi ko'rinishdek etnografik holatda tuzgan.

Keyinchalik Samarqand arxitektura yodgorliklari turkumini yaratdi.

1918 yili Samarqantda, 1919 yili Toshkentda Turkiston O'lka rassomchilik maktabi tashkil topdi, boshqa rassomlar qatorida A.Volkov yoshlarga dars berdi. Samarqandda esa O. Tatevos'yan rahbarlik qiladi.

O. Tatevos'yan rassom sifatida 20 yillarda tanildi. U o'zini manzara, natyurmort, portret, maishiy janrlarda sinab ko'rdi va asarlarida sharqni o'zicha talqin qildi.

Keyinchalik u natyurmort ustasi professor sifatida tanildi va 1954-57 yillarda yosh rassomlarga dars berdi.

Rus demokrat rassomlardan I. Repinning shogirdi N.Rozanov 1924 yili san'at muzeyi qoshida birinchi bo'lib tasviriy studiyasini tashkil etdi. Bu milliy studiyada shu erli rassomlar X.Valiev, 3. Saidnosirova, A. Toshkentboev, U Tansiqboev va boshqalar birinchi bo'lib saboq olishdi.

N.Rozanov kabi I. Kazakov ham rus realistik san'atini asoslarini yoshlarga o'rgatdi.

Realistik san'at bilan bir qatorda Petrov -Vodkin, N. Kuznetsov, A Volkov kabi bir necha rassomlar formalistik yo'nalishga burilib ketdilar.

Bu yo'nalishni amalga oshirganlardan biri A.Volkovdir. Uning «Anorli choyxona»(12-rasm), «Karvon», «Sandal oldidagi o'yinchi» kabi asari 1924 yili Toshkentda, Moskvada shaxsiy ko'rgazmada namoyish etildi.

Jamoatchilik tomonidan tanqidga uchragandan keyin realistik yo'nalish qaror topdi. Volkov «Anorli choyxona» asaridan keyin ijodida burilish yasadi.

U o'z esdaliklarida realizm yo'li inson obrazini yaratishda to'g'ri yo'lligini ta'kidladi.

Avtoportret, rafiqasi portreti, kolxozchi, paxta terimi, «qizil karvon», «Bayram» asarlarida realizm yo'li namoyon bo'ldi.

Aleksandr Volkov bahor marosimlari - sayl, lola terish, to'y, hosil bayramlarini quvonchli ranglarda ifodaladi.

12-rasm. A.Volkov «Anorli choyxona»

Karvon asarida tuyani uchburchak shaklidagi ayol va bosh harakati arava qildiriaklarini g'ildirash tovushlari bilan bog'lanib, bir rang spektri kompozitsiyasiga aylangan «Uchta so'zana» asarida shartli geometrik figura qizil, ko'k, oxra, sariq rangli shakllarni bir-birga tutashishi musiqa ohanglarini eslatadi.

Shu davrda portret va tarixiy - inqilobiy mavzuda O'.Tansiqboev, Usta Mo'min (Nikolaev), V.Ufimtsev, M.Arinin kabi rassomlar ijod qilishdi.

Keyinchalik 1960 yildan boshlab Urol Tansiqboev ijodida manzara janri gullab rivojlanadi.

U o'ziga xos usulda manzara kompozitsiya maktabini yaratdi. «Issiq ko'l», «Ona o'lka», «Tongda kuz» kabi ko'plab asarlari Tretyakov gallereyasi hamda O'zbekiston davlat san'at muzeyining oltin fondidan joy olgan.

Peterburg Badiiy akademiyasida ta'lim olgan P.P.Ben'kov 1928 yili birinchi marta O'zbekistonga keldi.

Bu o'lka o'zini betakror go'zalligi bilan uni o'ziga maftun etdi.

Shu vaqtda u Buxoroda bo'lib «Buxoro bozori», «Chor-minor maschiti», «Xovuz labidagi choyxona», «Uzum bozori». «Usti yopiq bozor» kabi manzaralarni yaratdi.

Rassom 1930 yili Xiva. Keyin Samarqandga keldi. Bu ajoyib o'lkani tabiatni, hayoti, odamlari yangi ijodga ilxomlantirdi. Tez orada u qozon shahridan Samarqandga ko'chib kelib ijodini ikkinchi yangi bosqichini boshladi.

Rassom shahar tor ko'chalarini kezib, machit-madrasalarga, xonadonlarga kirdi, bozordagi shovqin-suron, savdo-sotiq bilan band, ranglarga boy libosdagi odamlar xayotini erinmay soatlab kuzatdi. Ularni quyosh nurida toblangan chexralarini mashaqqatli meqnat evaziga etishtirilgan meva nozi-ne'matlarning rang-barangligi uni ko'zini qamashtirdi, yangi ijodga ilhom bag'ishladi.

Shunday qilib ilk bor «Xivali qiz»(13-rasm) suratini yaratdi. Peshin payti, charoqon quyosh nuriga g'arq cho'milgan Xiva xovlilarining birida o'smir qiz charx yigirib o'tiribdi.

Uning egnida guldor kuylak, boshida chiroyli do'ppisi. Ko'zlarini diqqat bilan boqishi, boshi sal egilganligi, qo'llarning harakati, uning berilib ishlayotganidan dalolat berib turibdi. Surat bo'yoqlarining yorqinligi, uni erkin uslubda ishlaganligi tufayli, asardagi milliy koloritni yanada chuqur xis etamiz.

Bu asarni o'zbek tasviriy san'atida birinchi realistik ijod namunasi deyish mumkin. O'z paytida u Tretyakov davlat galereyasining doimiy ekspozitsiyasidan o'rin olgan edi.

13-rasm. P.P.Ben'kov «Xivali qiz»

Rassom 30 yillarda katta tematik suratlar ishlash uchun etyudlar, xomaki chizgilar sifatida badiiy materiallar to'pladi.

Uning «hujum» nomli pillakashlik fabrikasi, «Registonda 8 mart» polotnolari shular jumlasidandir. U o'z ustozlari D.Kardovskiy, I.Repindan o'rgangan hayotni chuqur aks ettirish, badiiy obrazlar yaratish an'alarini davom ettirib o'ziga xos ranglarni «politra»si vositasini yaratdi. «Uzum uzish»(14-rasm) yoki «Dugonalar»(15-rasm) kartinasida ko'p millatli

vatanimizda xalqlar do'stligi g'oyasi obrazi ochib berilgan. Janubning saxiy quyoshi, go'zal farovon turmushi asar kompozitsiyasida moxirona hal etilgan.

14-rasm. P.P.Ben'kov «Uzum uzish»

15-rasm. P.P.Ben'kov «Dugonalar»

Qalin navda va barglari orasidan tushgan quyosh nurlarida pishib etilgan uzum bog`lari manzarasi fonida ikki qiz tasvirlangan. Biri o`zbek qizi, ikkinchisi rus qizi, ular kompozitsiya ma'naviy markazini tashkil etadi.

Asarning personajlari, zavq bilan tamosha qilayotgan, qizlar ham, bolalar ham kekxa bog`bon ham bir oila a'zolaridek ko`rinadi.

Tasvir yorqin buyoqlarda ishlangan, unda havo ko`p, serquyosh O`zbekistonning go`zal tabiati juda yaxshi nafis ranglarda aks ettirilgan.

P.Benkov, hayoti ko`p ko`rgan, yoshi ulug` odamlar suratini chizishni yoqtirardi. Uning eng yaxshi yaratilgan portretlaridan biri «Ilg`or kolxozchi portreti» (16-rasm) edi. Unda sochlari oq oralagan, mehnatda chinikkan insonning obrazi aks ettirilgan.

16-rasm. P.P.Ben'kov «Ilg`or kolxozchi portreti»

1945 yili P.Benkov safdoshi - shogirdi 3.Kovalevskaya bilan birlarini portretlarini chizishdi.

Portret iliq gammada ishlangan bo'lib, ayni ijod pallasini aks ettirgan. Samarqandda o'tgan hayoti tematik kompozitsiyalar, maishiy kartina va portretlarga boy bo'ldi. Lekin manzara ishlashni ham kanda qilmas edi.

U o'zining 20 yillik ijodida «Bibi-Xonimda bahor», «Bahor», «Shaftoli gulladi», «Tokzorli hovli», «Kuzdagi hovli» kabi ajoyib manzarasini chizib Samarqand obrazini yaratdi. Biz yuqorida ko'rib chiqqan asarlardan P. Benkovning naqadar zabardas rassom bo'lganligiga iqror bo'lamiz.

Uning ijodi pedagogik faoliyat bilan chambarchas bog'langan. U Samarqand rassomchilik bilim yurtida umrini oxirigacha yoshlarga saboq berdi, tasviriy san'at sirlarini o'rgatdi. U ajoyib ijodkor yoshlarni tarbiyaladi.

Shular orasida O'zbekiston xalq rassomlari Lutfulla Abdullaev, Malik Nabiev, Abdulxak Abdullaev, 3. Kovaleskaya, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arboblari Yu. Elizarov, R. Temurov, V. Fadeev, rassomlar A.Roziqov, P.Cherno'shev va boshqalarni misol keltirish mumkin.

Uning pedagoglik mahoratini siri, yuqori darajali qobiliyati, chuqur bilimida, yoshlarga bo'lgan mexrida edi. U o'z o'quvchilariga kundalik hayotni sevish uni go'zalligini ko'ra bilish va bu go'zallikni o'z asarlarida aks ettirishni uqtirdi. Naturani to'g'ri anglab chizishni, fikr yurg'azishni, xotiradan chizish, tasavvurini kuchaytirishni talab qildi.

Muntazam ravishda naturadan soya-yorug` ranglarni o'zgarishini chizib ko'rsatardi.

Shogirdlarini xatolarini ko'rsatib, ehtiyotlik bilan professional mahoratini oshirishga undardi.

Benkov yoshlarda san'atga bo'lgan ijodiy qobiliyatini uyg'otish kabi muxim qimmatli fazilatlarga ega edi. Samarqandda rassomchilik bilim yurti shakllanishida Benkov o'z tajriba, bilimini ayamadi.

1936 yili Leningraddagi ittifoq ko'rgazmasida uni o'quvchilarning ijodi namunalari yuqori baholar oldi.

Bu ajoyib insonning, o'z asarlari kabi yorug' saxovatli edi. Shu yillar Respublika rassomchilik maktabini B.Xamdamiy, bilim yurtlarini A.Toshkentboev, L.Abdullaev, A.Roziqovalar, Moskva, Leningrad, Penza bilim yurtlarini I.Ikromov, A.Siddiqiy, U.Tansiqboevlar tamomlab ijodga yo'llanma oldilar.

Ularning ijodiy maxorati Siddiqiyning «To'y» (1932), B.Xamdamiyning «qizil choyxona» (1933), L.Abdullaevning «Paxta terimi» (1931), Roziqovanning «Maktabga» (1932) asarlarida namoyon bo'ldi.

Akram Siddiqiyning «To'y» kartinasi katta gulli so'zana fonida kontrast ranglarda, kompozitsiya tuzilishi amaliy san'at yo'lida tasvirlangan. U o'zbek xalq amaliy san'atini yaxshi o'rgangan edi. Realistik san'at yo'lidagi bu asarlarning yaratilishi Respublika badiiy hayotda muxim voqea bo'ldi.

Ijodiy izlanishi A.Siddiqiyga yaqin bo'lgan O'.Tansiqboev yorqin ranglar tizimida «Choyxona» (1934) kartinasini yaratdi. B.Xamdamiyning tengdoshi rassom A.Toshkenboev mehnat, kundalik xayot voqealari mavzusidagi asarlar yaratdi. 1934 yili ularni yaratgan kompozitsiya asarlari ko'rgazmada yaxshi baxolandi. P.Benkov bilan Samarqand rassomchilik maktabida yoshlarga dars bergan Z.Kovalevskaya «Teatr lojasida» nomli ajoyib asar yaratdi. Teatr lojasida o'tirgan o'zbek qizlarni nigohlarida hayajon, go'zallik xis tuyg'ularini ko'ramiz.

Orqada e'tibor bilan Binoklda kuzatayotgan qari erkak va ayolni xotirjam qarashlari, ko'l harakatlari lirik xolatini ko'ramiz.

Rangtasvir kompozitsiya jihatidan o'ziga xos milliy koloritda ifoda etilgan. P.Benkov, A. Volkov qo'lida o'qigan B.Xamdamiy, L.Abdullaev, R.Temurov, P.Nasritdinov, A.Raximov, A.Toshkenboev, A.Roziqorovlar o'z ustozlarini yaxshi ananalarini davom ettirdilar, mazmun, g'oyalarni kengaytirdilar. Ayniqsa Samarqand rassomchilik bilim yurtini bitirgan L.Abdullaev dastlabki «Paxta terimi» (1931 i) kartinasi bilan tomoshabin va tanqidchilarni fikrini qaratgan bo'lsa, keyinchalik etuk rassom sifatida murakkab kompozitsiya asarlarini yaratdi.

Ayniqsa «Yosh shoir huzurida» kartinasida kompozitsiya ustasi ekanligini tasdiqladi.

Yigit va qizlar yosh shoirning sherlarini eshitmoqda. Zamonaviy xonada shoir gavdasi aniq, tasviri kompozitsiya markazini tashkil etadi, qo'lini ko'tarib tantanali xayajon bilan sher misralarini o'qimoqda.

Yoshlarning bilimga chanqoqligi, mehnatga mehr bilan intilishi ifodalangan.

Uning «Mulla To'ychi Toshmuxamedov» portreti, «Frontdan qaytish», «qo'riq er ochuvchilar», M.Nabiev, S.Muxammedov, X.Raxmonovlar bilan hamkorlikda yaratilgan «Poyafzalchi Ubay Raxmutallaev brigadasi» asari eng yaxshi san'at asari sifatida O'zbekiston Davlat san'at muzeyida saqlanmoqda. Yuqorida qayd etib o'tilgan rassomlar 50 yillarda Toshkentdagi P.Benkov nomli rassomchilik bilim yurtida yoshlarga dars berdilar, rasm chizish va kompozitsiya asari yaratishni o'rgatdilar. 40-50 yillarda shular bilan bir qatorda V.Ufimtsev, P.Gan, A.Goldrey, Ch.Axmarov, A.Abdullaev kabi zabardast rassomlar yoshlarga tasviriy san'at sirlarini o'rgatdilar.

Maishiy janrda ko'plab asarlar yaratgan rassom N.Kashinadir. Uning «Doira chalayotgan qiz» (1945Y), «Tushki tanaffus» asarida insonni mehnat bilan barhayotligi, uni toza havo, oftob nurlaridan, tabiatdan zavqlanayotgani o'z aksini topan.

Asar kompozitsiyasi, rang koloriti, milliy ruxda, insonni zamonaviy xislatlari, kompozitsiya tuzish vositalari namoyon bo'lgan. Yoshlarga metodik tavsiya vazifasini bajaradi.

1947 yili Ch.Axmarov, Toshkentdagi Navoiy nomli opera va balet teatri binosi foyesi devoriga A. Navoiyning «Farxod va Shirin», «Layli va Majnun» asariga bag'ishlangan mahobatli rangtasvir asarini ishladi. Asosiy mavzu afsona yoki bo'lib o'tgan voqealar bo'lishiga qaramay, tipajlar, ularni aniq o'xshashligi, murakkab kompozitsiya echimida topilgan.

Tasvirdagi odamlar xajmsiz tekislikda, aniq chizgilarda va engil nozik ranglar tusida tasvirlangan.

«Monumental» panno mavzusida A.Navoiyni «Farxod va Shirin», Etti sayyora, «Iskandarnoma», «Layli va Majnun» poemasi asosida «Farxod va Shirinni, Layli va Majnunning uchrashuvi, Baxrom va Dilorom, Iskandarni to'g'on qurilishini kelib-ko'rishi kompozitsiyaning asosiy negizini tashkil etadi. Shirin kanizaklari bilan Farxodga nigoh tashlab uni qilgan jasoratiga ta'zim qilayotgan vaqti ifodalangan. Asarni muvafaqqiyatli chiqishda rassomning A. Navoiy dostonlarini yaxshi sinchiklab o'rganganligi katta yordam bergan. Bu asar uchun Ch.Axmarov 1948 yili «Davlat mukofoti»ga sazovar bo'lgan edi.

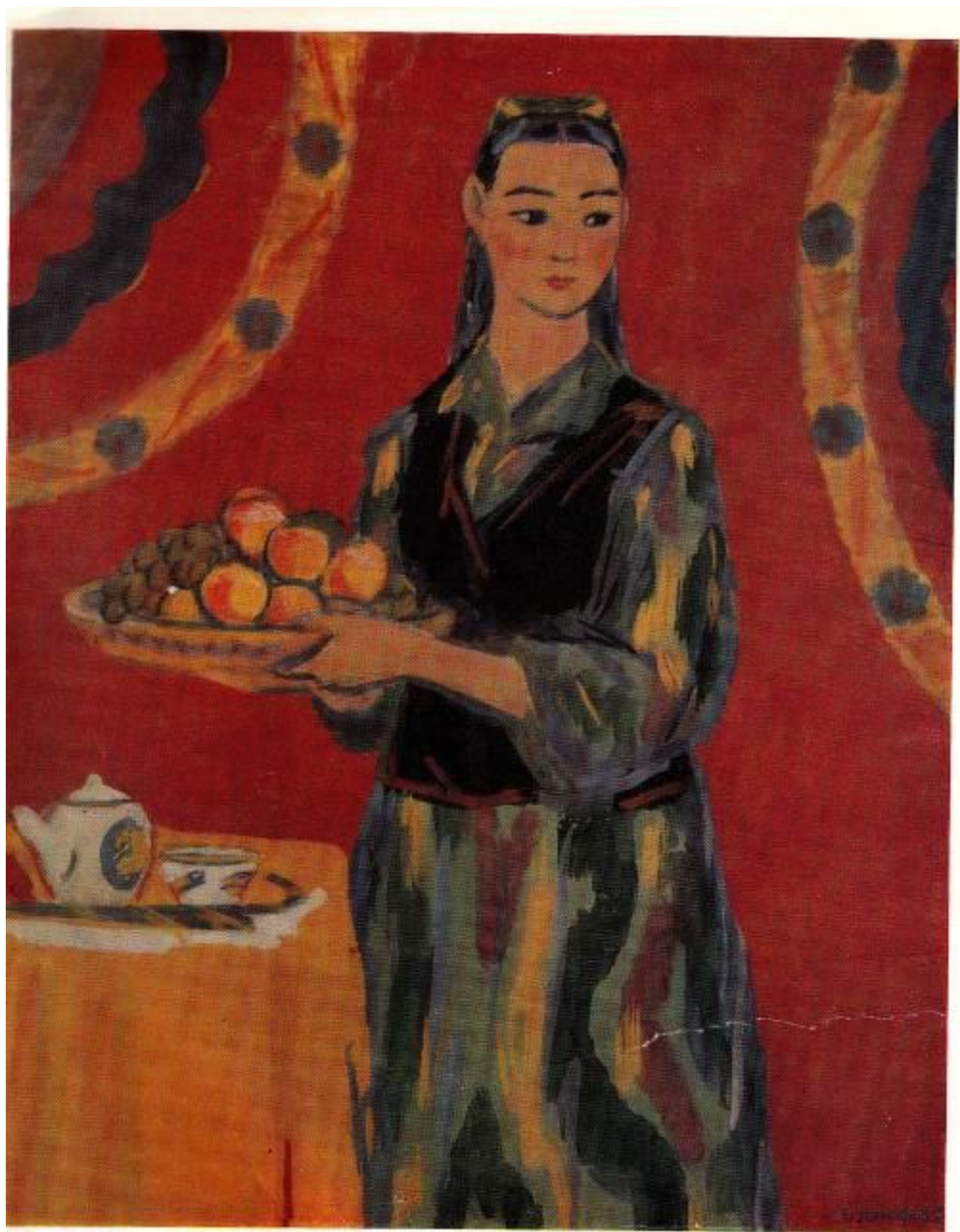
50 yillarda rassom Moskva, qozon, Dnepropetrovsk, Kemerovo shaharlarida asosan mahoratli-devoriy asarlar ustida ishladi. 1961 yildan boshlab Ch. Axmarov yana O'zbekistonda ijod qila boshladi. «A'lochi qiz», «Raxima»(17-rasm), «Balerina», Rassom «Temur portreti», «Muqanna Turgunboeva», «Zulfiya»(18-rasm) kabi portretlarni yaratdi.

Ayniqsa shoira «Zulfiya portreti»da nozik chizgilar bilan gavda va qo'l holati, liboslar o'ziga xos go'zal xolatda ifodalagan.

Shoirning samimiyligi, yoqimtoy nigoqi chuqur poetik ijod sohibi ekanligi sezilib turadi. Ch.Axmarov zamonaviy o'zbek ayolini ziyo tarqatuvchi ma'naviy boyligini, ichki go'zalligini ochib bergan. Chingiz

Axmarov ko'p yillar davomida Behzod nomli Toshkent davlat milliy rassomlik va dizayn institutida kafedra mudiri, professor bo'lib ishladi.

Ko'plab o'zbek «monumental»chi rassomlarni etishtirib chiqardi va o'ziga xos mahobatli kompozitsiya san'ati maktabini yaratdi.

17- rasm. Ch. Axmarov «Raxima»

18-rasm. Ch. Axmarov «Zulfiya»

1953 yili Repin nomidagi Leningrad badiiy akademiyasi institutini R.Axmedov, N.Qo'ziboev, T.Oganesov, M.Saidov, V.Zelikov, Muxina nomidagi oliy san'at bilim yurtini V.Jmakin, V.Sosedovlar (1954-55y.) V.Surikov nomidagi Moskva rassomchilik institutini Yu.Elizarov tamomlab yangi kuch va ishtiyoq bilan san'at olamiga kirib kelishdi.

Ijod bilan bir qatorda P.Benkov nomli rassomchilik bilim yurtida yoshlarga saboq berishdi. Shu sababli o'sha yillari bilim yurtini bitirib chiquvchilarning turli nufuzli oliy badiiy o'quv yurtlariga kirib o'qishlariga zamin yaratildi.

Ular orasida yosh va iqtidorlisi N.Qo'ziboev edi. Uning qora - qum xavzasiga bag'ishlangan «Qidiruvchilar» (1953y.) diplom ihi a'lo darajada himoya qilinib, DAK a'zolari va raisi Ioganson maqtoviga sazovor bo'ldi va institut muzeyidan muntazam o'rin oldi.

O'zbek xalqining orzusi quruq erni ochishga otlangan halqni shijoati, g'ayrati N.qo'ziboevning «Qidiruvchilar», «Uzboy o'zanida» kartinasida o'z aksini topgan.

Mazmun va kompozitsiya jihatidan o'ta antiqa zamonaviy bu asarda mahorat bilan, jazirama issiqda matonatli ishlayotgan kishilar obrazi tasvirlab berilgan.

Asar kompozitsiyasida chodir yonidagi shijoatli odamlar, yuk ortilgan tuyalar, maxsus qidiruv ishlari jixozlari tasvirlangan. Inson kuch-qudrati bilan tabiiy ofatlarni engib, cho'lni bog'u-bo'stonga aylantirayotganlar tasviri manzarasini guvohi bo'lamiz. Rassom xaqiqatni jozibali tasvirlagan.

Kompozitsiya jihatidan mavzu va ma'no bir - biriga juda mos bog'langan. Cho'l oftobi toblangan afsonalar yaratuvchi inson obrazi asarda eng muhim vositadir.

1954 yili Toshkent teatr san'ati institutida rassomchilik fakelteti 1955 yilda Nizomiy nomli Toshkent Davlat pedagogika universitetida badiiy-grafika fakulteti tashkil topdi.

Bu erda dastlab O. Tatevosyan, V.Podgurskiy, M, Shchirovskiy, R.Axmedov, A.Krivosos, N.Qo'ziboev, pedagogika institutida Yu.Elizarov, M.Saidov, T.Oganesov, V.Yurovskiyalar tasviriy san'at asarlaridan yoshlarga dars berishdi.

Ayniqsa R.Axmedov tashabbus ko'rsatib, ko'p mehnati singdi. Shijoatli olov qalbli bu inson keyinchalik butun umrini O'zbekiston tasviriy san'ati va maktabini tashkil topib rivojlanishiga bag'ishladi. Samarali mehnati va ijodi uchun nufuzli davlat mukofatlari, orden medallariga sazovor bo'ldi.

Rossiya Badiiy akademiyasi muhbir a'zosi, O'zbekiston Badiiy akademiyasini akademigi professor Rahim Axmedov institutida ijod laboratoriyasini, tasviriy san'at bo'limlarini ochdi, keyinchalik aspirantura tashkil qildi.

Uning maqsadi yosh iqdidorli rassomlarni tarbiyalab, o'qitish va O'zbekiston tasviriy san'atini rivojlantirishdan iborat edi.

Musavvirning «Ona uylari», «Tong», «Sora Axmedova» portreti «Lola» portreti «Oqtoshda baqor», «Surxondaryolik ayol», asarlarida jozibali ranglar vositasida o'zbek xalqining o'tmishi, ichki dunyosi, xis – tuyg'u, orzulari o'z ifodasini topgan.

Rahim Axmedov dastlab portret soxasida juda berilib ijod qildi. Zamondoshlarni betakror obrazini, mazmun g'oyalarni ifodalashda o'ziga xos badiiy til topdi. Portret yaratganda, nafaqat uni tashqi qiyofasiga, ranglarni uyg'unligiga, balki uni chexrasidagi insoniy fazilatlarni ochib berishga intilardi. Shuning uchun mexnatsevar xalqning milliy xususiyatlarini, o'zida mujassamlashtirgan ayollar, qariyalar, o'spirin – yoshlarni obrazini yaratishga qaratilgan edi.

«Cho'pon portreti»da tabiat bilan kurashib og'ir mehnatni yoshlikdayoq elkasiga olgan 40-yillar avlodini taqdirini tasvirlagan. Cho'pon yigit qiyofasida sinchiklab qarayotgan nigohi gavda kompozitsiyasiga bog'lanib ketgan, tayoqqa suyalgan, qavargan qo'llari va suyalgan gavdasi jazirama oftobda kuygan dala o'tlari, haroratda qizigan tabiat manzarasi fonida - issiq ranglarda o'z echimini topgan. Portet kompozitsiyasini asosiy mavzuni bu inson obrazidir.

Boshiga kattalarga tahlid qilib o'ralgan qizil ro'molcha, oqir mehnatni anglagan, pushti ko'ylakdagi o'spirin bola tasvirlangan. Bu ajib asar hozirda O'zbekiston Davlat san'at muzeyida avaylab saqlanmoqda.

1956 yili Rahim Aqmedov Birchmulla qishlog'ida, ikki o'g'li hamda turmush o'rtog'i frontdan qaytmagan, mehnatda qaddi bukilmagan mardona keksa ayol portreti, «Ona o'ylari»(19-rasm) asarini yaratdi. Ayol ko'pincha qariyalarga xos o'tirar, hayolga cho'mar edi. Ayol kechinmalari, onadan yosh etim qolgan Raxim akaning bag'rini to'lqinlantirib, unga mehr, chuqur hurmat uyg'otdi.

19-rasm. Rahim Axmedov «Ona o'ylari»

«Ona o`ylari» portreti kompozitsiyasida, figura biroz oldinga chiqqan. Yong`oq daraxti yonida yostiqqa suyanib tizza ko`ziga qo`l panjalarini saranjom qo`yib, hayolga cho`mgan ayol qiyofasi, kompozitsiya jihatidan klassik mavqeiga ega, juda muvafaqqiyatli topilgan. Ayolni yuzidagi chuqur ruhiy holatni, uning g`amgin yuzidagi katta yorug` ko`zlarida, mehnatda toblangan yuz chexrasida xaykalga xos o`z ifodasini topgan. Gavda, «siluet» aniq, engil ranglardagi manzara fonida, ko`k, binafsha, pushti, yashil, sariq ranglarda shiddatli maxorat bilan tasvirlangan.

«hozirgi davrda janrli portretga ko`proq ahamiyat berish kerak» deydi R.Axmedov, chunki insonni tabiiy sharoitda mehnat jarayonida ichki kechirmalarini ishonarli chuqur ifodalab berish sharoiti mavjud.

Ranglarni maftuni bo`lgan R.Axmedov ko`p zamondoshlari qatori 1959 yil «Surxondaryoli qiz» portretini yaratdi.

Sariq ranglar fonida boshiga oq ro`mol o`rab o`tirgan, yuzlari quyoshda toblangan bug`doy rang ayol obrazini yaratdi.

Egnidagi libosi qizil – zarg`aldoq. Dekorativ ranglarda bo`ynidagi yaltiroq kumush tangalar, tumorlar o`ziga xos uslubda tasvirlangan.

Raxim Axmedov bilan bir qatorda Beqzod nomli milliy rassomlik va dizayn institutida Ch.Axmarov, N.Qo`ziboev, T.Oganesov, V.Jmakin, V.Sosedov, V.Kovinin, M.Saidov kabilar yoshlarni tarbiyalashda o`z xissalarini qo`shdilar.

M.Saidovni «Askiya» (1964y.) asarida paxta dalasi manzarasi, yog`och karovatda dam olayotgan paxtakorlar asar ishtirokchilari. Kompozitsiya markazida qo`lida piyola ushlagan qariya, navbatdagi xazil musobaqa g`alabasidan so`ngi yuzidagi kulgi, iliq cheqra, ro`parasida xazildan yutqazib o`zini noqulay holatda sezib o`tirgan raqib tasvirlangan. Xushchaqchaq hazil kulgidan o`zini tutolmay o`tirgan atrofidagi odamlar har xil xolatlarda tasvirlangan. Tomoshabinni e'tiborini o`ziga qaratgan chol figurasi kartinada asosiy bog`lovchi - kompozitsiya markazini tashkil

etadi. har bir tipaj o'ziga xos psixologik xolatda jozibali tillarang koloritda ifoda etilgan.

V.Imakining «Paranji tashlagan ayol» (1957y) kartinasi ko'p figurali monumental kompozitsiya asarida dramatik holat tasvirlangan. Asar mazmuni yaxlit kompozitsiya echimi chuqur psixologik ko'rsatilgan.

Yorug` oftobli ko'chada bo'layotgan tarixiy dramatik voqea ifodalangan. Kompozitsiya markazini paranji tashlab salobatli turgan o'zbek ayoli tashkil etadi.

Muallif kelajakka intilgan ayol obrazini, eski tuzim vakillari, ruxoniylarga kontrast holatda qarama-qarshi qo'yilgan.

V.I. Imakin kartinada «tipaj»lar obrazini, ularning ruxiy munosabatlarini, ularning liboslarini kontrast ranglarda ustalik bilan tasvirlab bergan.

1955 yili Nizomiy Nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universitetida BGF tashkil topdi.

Bu erda dastlabki yillarda Yu. Elizarov, M.Saidov, T.Oganesov, Yurovsiy A. Goldrey, M.Nabiev yoshlarga tasviriy san'atdan saboq berishdi, tasviriy san'at va ijod asoslarini o'rgatishdi, Respublikamiz maorif sohasiga yosh rassom - o'qituvchilarni tarbiyalash bilan bir qatorda, ko'plab ijodiy asarlar yaratishdi.

Moskvadagi Surikov nomidagi rassomchilik institutida akademik I.Grabar, S.Gerasimov qo'lida ta'lim olgan Yu.Elizarovning ijodi dastlab portret sohasida boshlanib, shakllandi.

Uning «Paxtakor qiz», «Kabutar ko'targan qiz», «Onalik» asarlarida, rassomning kalorit, nozik ranglar kurish, kabi yaxshi xislatlari namoyon bo'lgan.

«Kabutar ko'targan qiz» (1953y) ochiq havoda (planerda) bajarilgan. Toklar soyasida o'tirgan yosh o'zbek qizchasi obrazi namoyon bo'lgan yumshoq tashabbusli chexrasi aks ettirilgan. Chambarak qilib o'rilgan qora sochlari, iliq engil qarashlari, uning erkin holatda o'tirishida o'ziga xos

harakter ifodasini beradi, Uyning devoriga tushgan yorqin oftob nuri, xovlidagi yashil maysa fonida bayram libosidagi qizning ruxiy holati jozibali tarzda tasvirlab berilgan. Yuzidagi iliq, libosidagi sovuq reflekslar rassom tasavvuridagi go'zal, haqqoniy ifodani namoyon etib turadi.

Yu. Elizarov yozuvchi «Sadridin Liniy», rassom «Rashid Temurov» portreti va bir necha mavzuli, tarixiy kartinalar yaratdi: «Xalima Nosirovaning ijodiy kechasi» kartinasi, «Registon maydonida tantana» shular jumlasidandir.

Yosh pedagog - rassomlarni tarbiyalashda ayniqsa Malik Nabievning xizmati juda katta. U 30 yil davomida BGF rang tasvir kafedrasining mudiri bo'lib ishladi. Mutaxassis fanlarni o'qitishni takomillashtirishga, ilmiy nazariy, amaliy qo'llanmalar yaratishda o'z xissasini qo'shdi.

Kompozitsiyada milliy ijod maktabini shakllantirdi. Shu bilan birga tinmay ijod qilib nufuzli ko'rgazmalarda qatnashib, o'z malakasini takomillashtirdi.

Uning samarali ijodiy mehnati, davlat tomonidan yuqori darajada taqdirlandi. U O'zbekiston Badiiy akademiyasining faxriy a'zosi professoridir.

M.Nabievni «Eski maktab» asari o'ta mahorat bilan tasvirlangan.

Tanlangan mavzu tarixiy asar tuzilishi (kompozitsiyasi) ranglar majmuasi, korishmasi bir - biriga mutanosib uyg'unlashib ketgan. «Eski maktab»da milliy musavvirimiz tomonidan, xaqqoniylik o'z aksini topgan.

hamma bolalar boshida jajjigina jiyakli gilamkashta, chamandagul, Marqilon nusxa do'ppilar tasvirlangan bo'lib, milliy kiyimlar yoshlariga qarab topilgan ularga nihoyatda yarashgan. Bolalarda sabr, odob, ilm olishga moyillik, andisha kabi o'zbekona xislatlar sezilmoqda.

Ular cho'qqa tushib, bo'yra ustida o'tirishibdi, oldilariga pastak yasama kursi, uning ustida darsliklar.

Domladagi aqlu-zakovat, ilmlariga xos ko'rinish, xona ichi bilan uyg'un qilib aks ettirilgan. Bu asarda har bir bolaning bir - birini

takrorlamagan holatlari hayotiy topilgan, domla qiyofasining ko'rinishi ko'p yillik tajriba natijasida yaxshi tasvirlanganini qayd etamiz.

M. Nabiev xalq baxodirlari yunon bosqichlariga qarshi jang qilgan Spitamen qo'zqoloni jasorati bilan arablarni g'ayratda qoldirgan «Muqanna qo'zqoloni» tarixiy asarlarini yaratdi.

Abu Rayxon Beruniy obrazi tasviri, uning qomusiy olim va mutafakkir inson ekanligi, uzoq vaqt davomida mashaqqatli ijodiy meqnat qilish, alloma yashagan davrni yaxshi o'rganish, bir necha bor eskiz va ranglavxalarni ishlash natijasida yuzaga keldi.

M.Nabievning «Beruniy portreti» birinchi bor 1950 yilda ikkinchi varianti 1974 yili allomaning 1000 yilligi o'tkazilishiga bag'ishlangan tanlovda g'olib chiqdi. UNESCO tomonidan chiqiriladigan «Kurer» jurnalining 1974 yil iyul soni muqovasida bosilib chiqdi va dunyo halqlariga borib etdi.

Rassom asarda ilm sirlarini echish uchun butun vujudi bilan kirishgan tarixiy shaxs, insonparvar olim Abu Rayxon Beruniyning butun salobatini, nufuzini gavdalantiradi. Kartinning keyingi planlaridagi kitoblar, tibbiyot, ilm fanga bog'liq bo'lgan buyumlar, ayniqsa portret kompozitsiya echimidagi sharqona tahlil, yuz qiyofasidagi chexra chizgilari, ruxiy holati mujassamlashib yaxlit Beruniy obrazini, uning qomusiy olim mutafakkir inson ekanini yanada bo'rttirib ko'rsatishga xizmat qilgan.

Shuningdek M. Nabiev Soxib qiron Amir Temur portretini 1995-96 yilda yaratdi. U. davlat tanlov komissiyasi tomonidan umumnamuna sifatida qabul qilindi.

Tasvirda Amir Temur sarkardalik kiyimida namoyon bo'ladi. Taxtda o'ychan o'tirgan sohibqiron, qilichga qo'llarini qo'yib, kuchga, aql-zakovatga to'lib, davlat osoyishtaligi va farovonligi, xalqlar inoqligini o'ylamoqda. Tarixchi Arabshox tariflaganidek uning boshiga kiygan toji barvasta qomatlariga juda yarashgan.

Portret havorang, zarjal jigarrang, qirmizi va oppoq moybo'yoqlarda nixoyasiga etkazilgan taxtning bir tarafida quyoshdek nur sochayotgan jilvakor qadimiy Maroqand me'morchiligi ko'rinishlari aks etgan.

Kompozitsiya jiqatdan portret tasvirida shijoatli, kuch - qudratga to'liq, inson qiyofasi o'ziga xos salobatli qomatda tasvirlangan.

20-rasm. M. Nabiev. "Soxib qiron Amir Temur portreti"

M. Nabiev tarixiy allomalarda Zaxiriddin Muxammed Bobur. Alisher Navoiy, Ibn Sino siymolarini, ko'plab zamondoshlar portretlarini yaratgan pedagog rassomdir.

Biz yuqorida faqat 2 ta portret yaratilishi haqida taxlil qilib qayd etdik xolos.

M. Nabiev ham R.Axmedov kabi butun umrini ijodiy asarlar yaratish bilan birga 35-40 yil davomida TDPU yoshlariga tasviriy san'atdan saboq berishga o'ziga xos san'at, kompozitsiya ijod maktabini shakllantirishga sarflab keldi.

60 yillari tasviriy san'at ijodkorlari qatoriga Toshkent teatr — rassomchilik instituta, Leningrad badiiy akademiyasini bitirgan bir gurux iqtidorli yosh rassomlar kelib qo'shildi.

Ular orasida G.Abdurahmonov, B. Boboev, V.Burmakin, A.Boymatov, E.Melnikov, V.Perov, N.Shin, R.Chorievlar hayotga chanqoqlik, shijoat bilan ish boshladilar.

B.Boboevni uch qismdan iborat «Farg'ona suitasi» (1970) asari kompozitsiyasini olib ko'ramiz.

1) «Furqatning qo'qon bilan xayrlashuvi», 2) «Ishga», 3) «Rishtonli o'ta kulol» uchlik ishlarning normalarida birlik sezilmasada, «triptix» shaklidagi bu asarda chuqur hayot mazmuni o'z aksini topgan.

Farg'ona vodiysi - O'zbekistonning go'zal o'lkalaridan biri. Farg'ona haqidagi «triptix» uchlik, qalqning taqdiri, qayot kechinmalari haqidagi keng ma'nodagi dostonidir desak yanglishmaymiz.

Asarni birinchi qismida shoir Furqatni do'stlari, ustozlari bilan hayrlashuvi haqidagi lirik poema tasvir vositalarida kompozitsiya jihatdan hayotiy mukammal tasvirlangan.

Asarni markaziy qismi keng ponoramada meqnatkash halqning, Farg'ona kanali qurilishiga otlangan grafik uslubda, yorug` va issiq rang koloriti tasvirlangan.

«Triptix»ni uchinchi qismida usta kulolning ijod qilishi jarayoni sovuq ko'kyashil ranglar gammasida tasvirlangan.

Dumaloq - oval shaklidagi laganlarni va suv xavzasini plastik shakli, tandir oldida laganga bezak berayotgan usta yaxlit kompozitsiya tuzilishida ifodalangan va tomoshabinga nozik, go'zal dunyoni namoyon etdi. Bu

asari uchun B.Boboev sobiq ittifoq Badiiy akademiyasining kumush medaliga sazovor bo'lgan edi.

B.Boboev 60-yillarda o'z ijodida o'rta asr miniatyura san'ati ustalarining tajriba - namunalaridan va Deynekaning dastlabki izlanish natijalaridan foydalanishga harakat qilgan.

Shunday rassomlardan biri Vladimir Burmakin. Ijodiy diapazoni keng bu rassom xayot mazmuni, bo'lgan voqealarni chuqur anglagan xolda o'z kompozitsiyasida asar mohiyatini jozibali ochib berishga erishadi va tomoshabinni o'ziga rom etadi. Uning «Xamon kutayotgan ayollar», «Boysun ayoli» asarlarida mukammal kompozitsiya echimi, o'ziga xos boy rang koloriti o'z ifodasini topgan. Latofatli yosh ayol, ona obrazini yaratish, mavzuni chuqur anglash natijasidir.

Uning «Daraxt haqidagi poema» kartinasida asar qaxramonlari, ikki yoshning hayot taqdiri tasviri tabiat qonunlari to'g'risida falsafiy fikr yurgizishga undab tomoshabinnni o'ylantirib qo'yadi.

Ikki yoshning ezgu xis-tuyg'ularini ayni tabiat qo'ynida bir-biriga izxor etishi holati, daraxt oldida kompozitsiya jiqatidan falsafiy-lirik echimini topgan.

70-yillari Moskva Leningrad badiiy o'quv yurtlarini J.Umarbekov, B.Jalolov, A.Mirzaev, A.Ikromjonov kabi yosh iqtidorli rassomlar bitirib keldilar.

Ayniqsa Javlon Umarbekov va Bahodir Jalolovlar talabalik yillaridayoq badiiy ko'rgazmalarda qatnasha boshladilar. J.Umarbekov, aslida Butun ittifoq kinomotografiya institutini tomonlagan bo'lsada, tasviriy san'atdagi ijod yo'lini portret, maishiy tarixiy janrda boshladi.

Uning dastlabki «Alisher va Xusayn Boyqaroning yoshligi» asari sharq miniatyura an'analari uslubida yaratilgan. Ikki yosh o'spirinning muloqoti, lirik-poetik holati kompozitsiya echimida ustalik bilan tasvirlangan.

Uyg'onish davri tasviriy san'at ustalari asarlaridan ta'sirlanib yaratgan. «Tafakkurli inson» asari maqtovg'a sazovordir.

Asarda inson, koinot taraqqiyoti, abadiyat va zamon haqidagi mavzu asos qilib olingan.

Bu asar muallifning ijod cho'qqisi desak mubolag'a bo'lmaydi. Murakkab kompozitsiya echimida, estetik did, yuqori malakaviy saviya, mahorat, chuqur falsafiy fikrlash o'z aksini topgan.

1986 yili Leningradda bo'lib o'tgan O'zbekiston tasviriy san'ati badiiy ko'rgazmasida Molnikov tomonidan yuqori baholandi.

Baqodir Jalolov Leningrad rassomchilik ijodiy maktabini chuqur egallagan rassomlardir. U o'z asar personajlarini sodda tabiiy holda atrofga, kasbga munosabatini, ichki his-tuyg'ularini, manaviy boyligini ifodalaydi.

Rassomning saloxiyati o'tkirligi «Avtoportret», «S.Axunov», «Kamil Yormatov» portretlarida o'z ifodasini topgan. Asardagi maqomiga etgan qalam tasvir, chiziqlar, kompozitsiya tuzish maxorati, uni yuksak saviyali bilimidan dalolat beradi. Rassomning mazmuni kompozitsiya echimida monumental yo'nalish asosiy vosita bo'lib, uyg'onish davri rassomlarning badiiy tamoyillariga asoslangan.

U mahobatli rang tasvir hamda dastgoqli rang tasvir san'ati asoslarini professor A. Molnikovdan o'rgandi.

Keyinchalik mukammal akademik qalam tasvirga asoslanib, Salvador Dali, Albrext Dyurer ijodi va jaxon badiiy meroslarini o'rganib, badiiy tafakkurini olg'a siljitdi.

Uning «Niyatga etish», «Folbinlik», «Metamorfoza», «Ikkilanish», «Yaratuvchi-inson», «Ikki asos kurashi» asarlari turkumida xayotni falsafiy muammolari, insonning yashash uchun kurashi, undagi ma'naviy

dunyoqarashning shakllanishi kabi masalalarni olqa suradi. Uni tasavvurida uygʻonish davri rassomlarining gʻoyalari chuqur iz qoldirgan.

U monumental sanʼat asarlari, Evropa va va sharq «progressiv» ijodkorlar yoʻnalishida bajarilgan asar sifatida boʻlajak rassomlarni monumental kompozitsiya tuzilishini oʻrganishida asosiy dastur, vosita boʻlib qizmat qiladi.

II-BOB. KOMPOZITSIYANING QONUN VA QOIDALARI

2.1. Kompozitsiyaning asosiy qonunlari

Kompozitsiyaning asosan to`rtta qonuni mavjud: yaxlitlik qonuni, tipiklashtirish qonuni, qarama-qarshi munosabatlar (kontrast) qonuni, kompozitsiyaning barcha vositalarining fikriy mazmuniga bog`liqligi qonuni.

Yaxlitlik qonuni

Kompozitsiyaning birinchi qonuni asarning yaxlitligi qonuni hisoblanadi. Badiiy asarning qonunan qurilgan yaxlitligini kompozitsiya aniqlab beradi. Kompozitsiyaning barcha unsurlari rassomning mantiqiy o`y-fikrlarini birlashtirgan holda joylashadi. Biz buyumni yoki asarni kuzatar ekanmiz, avvalo uning umumiy ko`rinishiga e`tibor beramiz va bo`laklarni bir-biriga taqqoslaymiz. Demak, asarning bir butunligi (yaxlitligi) kompozitsiyani tashkil etadigan barcha qismlarining o`zaro bog`liqligidir. Unsurlarning uyg`unligi o`zida kompozitsiyaning xususiyatlarini mujassamlashtiradi.

Yaxlitlik tushunchasi kompozitsiya unsurlarining bir-biriga bevosita bo`ysunishi kabi tushunchalar bilan bog`liqdir.

Bu qonun badiiy tasvirning hamma turlarining asosiy qonuni hisoblanadi. Yaxlitlik qonunini qo`llamasdan turib chizish ham, naturadan ishlash ham mumkin emas. Shakl ham, rang ham o`z-o`zicha paydo bo`lmaydi, balki ular butunlik bilan munosabatda, butunning qismi sifatida ko`rinadi.

Kartinada chuqur o`ylanmagan konstruktiv fikr bo`lmasa, bo`laklar xuddi yopishtirib ishlanganday bo`ladi. Bunday holatda biz faqat alohida figuralarning o`zinigina eslab qolamiz. Asarda butunlik bo`lmaydi.

Rassomlar kompozitsiyaning konstruktiv- fikriy tuzilishini topish uchun turli usullardan foydalanishadi.

Ba`zi rassomlar kompozitsiyani tartib bilan o`ylab topadi, ba`zilari esa oldin tasavvuriga nima kelsa o`shani tartibsiz chizib tashlaydi, keyin esa undan yo`l kursatuvchi konstruktiv fikr qidiradi.

Mukammal kompozitsiyani yaratish rassom uchun murakkab yo`l hisoblanadi. Shuning uchun ham mukammal yaratilgan kompozitsiyadagi bitta detalni olsak ham uning yaxlitligiga zarar yetadi. Bunday kompozitsiyaning barcha unsurlarining aloqasi aniq va mazmundor bo`lganligidan unga qo`shimchalar kiritib va o`zgartirib bo`lmaydi.

Kompozitsiyaning barcha unsurlarining o`zaro aloqasi faqatgina mantiqan emas, balki uyg`unlik yaratuvchi emotsional estetik sifatlarga ega.

Kompozitsiyaning yaxlitligi, aloqasi va bir-biriga bog`liqligi muammosi kompozitsiya elementlarining takrorlanmasligi, turli-tumanligi vazifasi bilan uzilmas aloqadadir. Kompozitsiyada hech narsa takrorlanmasligi kerak. Uning kattaligi, dog`i, intervallari, tipi, jesti ya`ni harakat belgisi ham takrorlanmasligi kerak. Ularning hammasi bir butun dog` yoki siluetga birlashishi o`zbek rassomlari Abdulhak Abdullayev, Malik Nabiyeu portretlari, rus rassomlaridan M.Grekov, Surikov va Repin asarlarini olishimiz mumkin. Ko`pgina rassomlar o`zlarining ko`p figurali asarlarini yaratib, ko`p detallarini takrorlanmasligiga erishishgan.

Tipiklashtirish qonuni (hayotiylik qonuni)

Kompozitsiyadagi tipiklashtirish qonuni uchta asosiy belgilari bilan xarakterlanadi.

Birinchi belgi - kompozitsiyadagi berilayotgan voqea va xarakterlarning tipikligi. Bu qonunning asosida xarakter orqali tipikligi berilgan badiiy asar yaratishdir. Bunga misol qilib A.K. Savrasovning "Qora qarg`alar uchib keldi"(21-rasm), I.I. Levitanning "Qaynazor"(22-rasm) kabi asarlarini olish mumkin. Bu asarlar juda mazmundor, qiziqarli, go`zal bo`lishi bilan birga, rus tabiatining tipik obrazini ochib beradi.

Tipiklashtirish qonunining ikkinchi belgisi san`at asarida harakatni berish, vaqtni ko`rsatib bera olishdir.

San`atning tomosha qilinuvchi, sintetik turlaridan (teatr, kinematograf) farqli ravishda tasviriy san`at syujetning rivojlanishidagi faqat bitta momentni. Hodisani o`zgarmas holatda tasvirlab beradi. Shuning uchun ham biz tasviriy san`atda harakatni berish to`g`risida gapirganimizda, harakatni his qilishni nazarda tutamiz.

21-rasm. A.K. Savrasov "Qora qarg'alar uchib keldi"

22-rasm. I.I. Levitanning "Qaynzor"

Asarda harakatni aniq tasvirlash uchun tasvirlanayotgan voqeani kulminatsion nuqtasini topish, ya'ni oldingi harakatning belgilarini va keyingi bo'lajak voqealarni his qilish va tasvirlash lozim. Asarda qonunning bu belgilarini bera olmaslik kompozitsiyaning qotib qolishiga olib keladi. Bunda hattoki dinamik holatda tursa ham harakatni faqat tashqi ko'rinishi tasvirlanadi.

Mana shuning uchun ham rassom hayotni harakatda, yangining tuzilishi jarayonida qura olishi juda muhim. Ko'p figurali kompozitsiyaga nisbatan, bir figurali kompozitsiyada harakatni berish juda qiyin.

Repinning "Kutmagan edilar"(23-rasm) nomli asarida bir necha figura qatnashadi. Bu asarni tomosha qilgan kishi faqat tasvirlangan vaqtni emas, balki surgundan qaytgan kishi kirmasidan oldin ular nima ish qilib va qanday holatda o'tirganini ham tasavvur qila oladi. Uning paydo bo'lishi holati hozirgi holat sifatida his qilinadi. Chunki tasvirdagi boshqa barcha personajlar holatida oldingi harakat izlari saqlanib qolgan. Unda qari ona kresloni surgan holatda o'g'liga intilgani, xotini esa royal chalishdan to'htab, o'girilib qarab turgani tasvirlangan.

Keyingi harakat esa tasvirlanmagan bo'lsa ham quvnoq shovqin-suronni, savol-javobni va quvonch ko'z yoshlarini his qilish mumkin. Bu asarda voqeaning kulminatsion nuqtasi aniq ko'rinib turibdi. Unda vaqt va harakat juda muvaffaqiyatli berilgani uchun ham asar juda hayotiy chiqqan.

Rassom Yu.I. Pimenov o'zining "Yangi Moskva va Kechagi ko'chadagi to'y" nomli asarlarida ham zamonaviy shaharni harakatda bera olish. Uni ko'rgan tomoshabin voqealar xuddi ko'z oldida bo'lib turgandek his qilinadi.

Tipiklashtirish qonunining uchinchi belgisi uning yangiligidir.

Realistik san'at hayotni faqat haqiqiy holatda tasvirlash bilan birga, rassomning oddiy kundalik hayotdan zavqlanishini, uni estetik his qilishni ham ko'rsatib bera oladi.

Tasvirlanayotgan materialni estetik jihatdan o'zlashtirish - san'atning spetsifik xususiyatlaridan biridir. Bu estetik qarashlarsiz u o'ziga-o'zi qarshi chiqadi. Demak badiiy obraz o'zida estetik sifatlarni namoyon qilishi va kompozitsion yechimda yangilik yaratishi zarur. Haqiqatan ham biz Mikelandjelo, Titsian,

Rembrandt. A.A.Deyneka, A.A.Plastov, o'zbek rassomlaridan R.Ahmedov, O'.Tansiqboyev asarlarida biz dunyoni juda go'zal holatda ko'ramiz va his qilamiz.

23-rasm. I.Repin "Kutmagan edilar"

Qarama-qarshi munosabatlar (kontrast) qonuni

Kompozitsiyaning yana bir asosiy qonunlaridan biri bu qarama-qarshi munosabatlar (kontrast) qonunidir. Qarama-qarshi munosabatlar kompozitsiyaning ta'sirchan kuchini ko'rsatib beradi. Kompozitsiyada qarama-qarshi munosabatlarning ahamiyatini rassomlar qadimdan bilishgan, Leonardo da Vinchi o'zining "Rangtasvir haqidagi traktatlar" nomli asarida uzunlik kontrasti (uzun va past, semiz va ariq), xarakter, faktura, materiallar kontrasti to'g'risida yozib qoldirgan.

Mikelendjelo o'z asarlarida hajm va yassilik kontrastlariga e'tibor bergan. U o'z asarlarida hajmli figuralarning ko'rinishini ozg'in figuralar yoki yassilik orqali bo'rttirib ko'rsatgan.

Inson o'z atrofidagi predmetlarni eng avvalo ularning siluetiga qarab ajrata olamiz. Bu esa tasviriy san'atda juda katta ahamiyatga ega. Predmetning shaklini inson undagi yorug' va soya kontrastiga qarab qabul qila oladi. Chunki yorug'-soyaning yo'qligi, yassilikni, hajmsizlikni keltirib chiqaradi.

Masalan, portret san'atida rassomlar qadimdan tonlar kontrastidan foydalanishgan.

Ular o'z asarlarida to'q rangli fonda yorqin figurani tasvirlashgan. XIX asrga kelib esa rassomlar portretda yorqin on qo'llay boshlashgan. V.A.Serovning "Shaftoli ushlagan qiz"(24-rasm) nomli asarida yorqin fonda qizning yuzi yengil siluetda tasvirlangan.

Rangtasvir asari issiq va sovuq ranglar kontrasti asosida quriladi. Rang kuchi uning yoniga qo'yilgan kontrast ranglar (qo'shimcha ranglar) orqali beriladi. Bular qizil-yashil, ko'k-zarg'aldoq - yashil, ko'k-zarg'aldoq, oq qora va hokazo bo'lishi mumkin.

Kompozitsiyada uzunlik kontrastlari (katta va kichik) va syujet tuzilishidagi kontrastlar (holat, psixologik) katta rol o'ynaydi.

Monumental asarlar ham kontrastlar asosida quriladi. Bu yerda uzunlik kontrasti katta ahamiyatga ega. Masalan, monumentalist - haykaltaroshlar mayda shakllarni yirik monumentlar oyog'i ostiga qo'yishadi.

Kompozitsiyada ideyani tasvirlash va syujetni qurilishida psixologik va holat kontrastlarini qo'llanilishi haqida Ye.A. Kibrik shunday deydi: "Kompozitsiyaning syujetini kurishda holatlarni qarama-qarshi qo'yish muhim ahamiyatga ega. Masalan, dehqon yoki turma" vagonida hibsga o'tirgan mahbusga perronda uchib yurgan ozod kabutarlar kontrast bo'la oladi. Kir, yirtiq-yamoq kiyimlardagi ishchi bilan yaxshi kiyingan fabrikant ham kontrastni bera oladi.

Shunday qilib kompozitsiyada kontrastlar universal rol o'ynaydi. Ular kompozitsiyada ideyaning konstruktiv xarakteridan boshlab, syujet qurilishiga katta ta'sir qiladi.

24-rasm. V.A.Serov "Shaftoli ushlagan qiz"

Kompozitsiyadagi barcha qonun va vositalarning uning fikriy g'oyaviy mazmuniga bog'liqligi qonuni

Bu qonunga asosan rassom yaxlit, ta'sirchan, fikriy-g'oyaviy jihatdan juda mazmundor san'at asari yaratadi. Chunki kompozitsiyaning tuzilishi barcha qismlari va detallari bilan formalistik - o'lik sxemaga emas, balki uning fikriy mazmuniga asoslanishi kerak.

San'at asari ustida ishlar ekan rassom uning kompozitsiyasi orqali o'zini tasvirlaydi, unga ma'naviy va estetik jihatdan baho beradi. Bu holatlar rassomning eng yuqori fikri va g'oyasi bo'lishi mumkin. Shunday qilib, rassom o'zining fikri va g'oyasini kompozitsiya orqali bera olsa bu badiiy asarga aylanadi. Aks holda bu ob'ektiv real borliqni fotografik ko'chirish yoki mazmun va mohiyatdan holi bo'lgan tasvirga aylanadi.

Bu qonun hajmlar munosabatini (soni va sifati), rang, yorug'lik, ton va shakl, shuningdek ritm va plastikasini berishi, harakat yoki nisbiy tinchlik holatini, simmetriya va assimmetriyasini hisobga olishni talab qiladi.

U kartina o'lchamiga barcha shakllarning nisbiy o'lchamini, kompozitsiyaning syujet markazini boshqa qismlariga nisbatini aniqlashtirishni talab qiladi. Asarda yaxlitlik taassuroti hosil bo'lishi uchun qismlar va elementlarning o'lchamlari nisbatlarning garmonik uyg'unligini keltirib chiqarishi lozim. Bu vazifalar rassomning fikriy-g'oyaviy mazmuniga mos holda yechilishi zarur. Shunday asarlar qatoriga M.B. Grekovning "Tachanka" asarini kiritishimiz mumkin.

Bu qonuning mazmun va mohiyatidan ko'rinib turibdiki asar yaratuvchi rassom kuchli aqlga, qaynoq yurakka va chuqur fikr bildirishga qodir inson bo'lishi lozim. Shuning uchun ham rassom uchun katta dunyoqarashga ega bo'lishi juda zarur.

Xulosa qilib shuni aytib o'tish lozimki, yuqoridagi qonunlarga rassom faqat o'z munosabatini bildirsa, tomoshabinga tushunarli bo'lgan asar yaratishi mumkin emas. Chunki tasviriy san'atning asosiy vazifalaridan biri bu insonlar orasidagi muomala vositasi bo'lib xizmat qilishdan iboratdir.

Yuqorida keltirib o`tilgan qonunlar abstraktsionizm va naturalizmga juda begonadir.

Nazariya amaliyotini kerakli bilimlar bilan qurollantiradi, aniqroq qilib aytganda asrlar davomida rassomlar tomonidan to`plagan boy materialni sistemali ravishda san`atga qaytaradi. San`at nazariyasi, rassomning yoshlik davridan boshlab shakllangan dunyoqarashi kabi juda katta ahamiyatga ega.

2.2. Kompozitsiyaning qoidalari, priyomlari va vositalari

Kompozitsiyaning badiiy ahamiyat va nazariyaning rivojlangan qonun-qoidalari va vositalari mavjud. Quyida asar yaratish jarayonida musavvirga yordam beruvchi asosiy qoidalari va vositalar haqida kengroq to'xtalib o'tmoqchimiz.

Albatta insonning o'zida hech qanday ijodiy qobiliyat yoki qiziqish bo'lmasa uni hech qanday qonun, qoidalar va vositalar bilan to'ldirib bo'lmaydi. Qobiliyatli rassomlar to'g'ri kompozitsion yechimni o'zining hissiyot va sezgisi orqali topadi, lekin bu qobiliyatni rivojlantirish uchun nazariyani ko'proq o'rganib, uni amaliyotda qo'llab ko'proq mehnat qilish lozim.

Kompozitsiya yuqorida aytib o'tganimizdek aniq qonunlar asosida quriladi. Uning qoidalari, priyomlari va vositalari esa butun ish jarayonida qo'llaniladi. Ular badiiy asarning yaxlitligi va ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi. Rassomning fikri taassurotini yoritib beruvchi badiiy vositalarning qo'llanilishi va original kompozitsion yechimni topish kompozitsiyaning tasviriyl asosi hisoblanadi.

Kompozitsiyaning qoidalarini quyidagilarga ajratish mumkin: harakat (dinamika)ni berish, tinchlik (statika, oltin kesim 1/3).

Kompozitsiyaning priyomlariga ritm, simmetriya va assimetriya, muvozanat va syujetli - kompozitsion markazni aniqlash kiradi.

Kompozitsiyaning vositalari quyidagilardan iborat: format, masofa, kompozitsion markaz, ritm, kontrast. Yorug'-soya, rang, dekorativlik, dinamika va statika simmetriya va assimetriya, ochiqlik va yopiqlik, yaxlitlik va hokazo. Shunday qilib, kompozitsiya vositalari, bu kompozitsiyani yaratishda zarur bo'lgan barcha narsalar, shu bilan birga ularning qatoriga kompozitsiyaning qoidalari va priyomlarini ham kiritamiz. Ular turli tuman. Biz bu yerda eng asosiylari to'g'risidagina ma'lumotlarni berdik.

Ritm

Hammaga ma'lumki, ritm - bu tabiatning universal xususiyatidir. Masalan, kun va tun, yil fasllari siklik ravishda o'zgarib turadi, hayvonlar, o'simliklar va

materiallarning rivojlanish jarayoni aniq ketma-ketlikka ega. Lekin hayot va san'atdagi ritm bir hil emas. San'atda ritm va ritmlik aktsentlarda uzilish, notenglik, noaniqlik bo'lishi mumkin.

Musiqadagi kabi tasviriy san'atda ham ritmlar faol, uzuk-yuluq, tekis, xotirjam, sekinlashgan ritmga ajratiladi.

Ritm - bu qandaydir elementlarni ma'lum bir ketma-ketlikda joylashishidir.

Rangtasvir, grafika, haykaltaroshlik, dekorativ san'atda ritm kompozitsiyaning muhim tasviriy vositasi sifatida qatnashadi. U faqat tasvirni ko'rishdagina qatnashib qolmay, balki asarga aniq emotsionallik bahsh etadi.

Ritm chiziqlar, dog'lar, yorug'lik va soya, rang orqali berilishi mumkin. Kompozitsiyada bir-hil elementlar takrorlanib keladi, masalan odamlar qomati, ularning qo'li yoki oyog'i va hakoza.

Natijada ritm hajmlar kontrasti asosida quriladi.

Ritmlar dekorativ - amaliy san'atda muhim rol o'ynaydi. Turli-tuman bezaklardagi ko'plab kompozitsiyalar elementlarining aniq ritmik ketma-ketligida qurilgan.

Ritm tekislikda harakatni bera oluvchi vositalardan biridir. Nimaga ritm harakatni ko'rsata oladi?

Bu bizning ko'ruv organizmining xususiyati bilan bog'liq. Bizning nigohimiz bitta tasviriy elementdan o'ziga o'hshash boshqa elementga tushar ekan, o'zi ham harakatda qatnashadi. Masalan. Biz suv to'lqiniga qarar ekanmiz, nigohimiz bitta to'lqindan ikkinchisiga o'tadi va ularning harakati illyuziyasi hosil bo'ladi.

Tasviriy san'at musiqa va adabiyotdan farqli ravishda fazoviy san'at guruhiga kiradi, vaqt va masofada harakatning rivojlanishi uning asosi hisoblanadi. Tabiiyki biz harakatni tekislikda berish haqida gapirganda, albatta uning illyuziyasini ko'zda tutamiz. Rassomlar kartinada ob'ektlar harakati illyuziyasini yaratish, uning xarakteri to'g'risida juda ko'p vosita va priyomlarni bilishadi.

Quyida biz ulardan bir nechtasini ko'rib chiqamiz.

Harakatni bilish qoidasi. Quyidagi sharoitlarda ob'ektlar kartinada xuddi harakatlanayotgandek ko'rinadi:

- Agar kartinada harakat yo`nalishi bo`yicha bitta yoki bir nechta diogonal chiziqlardan foydalanilsa;
- Agar harakatlanayotgan ob`ekt oldida bo`sh masofa qoldirsak;
- Agar harakatni xarakterni juda aniq ochib beruvchi kerakli kulminatsiya tanlansa.

Bundan tashqari harakatni faqat bir momentini emas, balki uning harakatlarini bosqichma-bosqich bersak ham tasvir harakatlanayotganga o`hshab ko`rinadi. Masalan, qadimgi Misr releflarida har bir figura aniq bir holatda qotib qolgan, lekin kompozitsiyani aylana holatida tomosha qilsak harakat ketma-ketligini ko`rishimiz mumkin. Bunda tasvir harakatlanayotganga o`hshab ko`rinadi.

Asarni yaxlit holda tomosha qilsakgina harakatni sezishimiz mumkin, harakatning bo`lak momentlarida u sezilmaydi. Harakatlanayotgan ob`ektning oldidagi ochiq masofa harakatni fikran davom ettirish imkoniyati tugdiradi. Aks holda ob`ekt qogoz sathining chekkalariga juda yaqin qilib tasvirlansa, xuddi harakat to`htab qolgandek tuyuladi.

Shuningdek harakatni rasmdagi chiziqlarning yo`nalishi orqali ham berish mumkin. Masalan, barcha chiziqlar qog`oz sathining chuqurligiga yo`nalgan. Bunda qahramonni eng kuchga to`lgan vaqtini tasvirlasak harakatning ta`sirchanligi ortadi. Shu bilan birga harakat hissini ob`ektning silliq bo`yalgan foni noaniq konturlari ham berishi mumkin. Fondagi qo`llagan vertikal va gorizontal chiziqlar harakatni to`htatib qo`yadi. Harakat yo`nalishini o`zgarishi esa harakatni tezlashtiradi yoki sekinlashtiradi.

Statikani berish qoidasi

Quyidagi sharoitlarda kompozitsiya statik hisoblanadi.

- Agar kartinada diagonal yo`nalishlar yo`q bo`lsa;
- Agar ob`ektlar tinch (statik) pozada tasvirlangan bo`lsa, harakatning kulminatsiyasi bo`lmaydi;
- Agar kompozitsiya simmetrik, muvozanatda yoki oddiy geometrik sxemalar (uchburchak, aylana, oval, kvadrat, to`g`ri to`rtburchak) asosida qurilgan bo`lsa.

Tinchlik hissi san'atning asarida yoki boshqa sharoitlarda paydo bo'lishi mumkin. Masalan, K.Korovinning "Qishda" kartinasida diagonal yo'nalishlarning ko'pligiga qaramay, changi qo'shilgan ot tinch turibdi, undagi harakat quyidagi sabablarga ko'ra sezilmaydi: kartinaning kompozitsion va geometrik markazi bir-biriga mos, kompozitsiya muvozanatda va otning oldidagi ochiq sathda daraxt tasvirlangan.

Syujetli - kompozitsion markazni aniqlash

Rassom kompozitsiya yaratar ekan, kartinada eng asosiysi nima bo'lishini va bu asosiy syujetni ya'ni "mazmun markazi" deb ataluvchi syujetli - kompozitsion markazni qanday ajratib ko'rsatish to'g'risida o'ylashi lozim.

Albatta syujetda hamma narsa bir hil muhim va ikkinchi darajada turuvchi qismlar asosiy syujetga bo'ysunadi. Kompozitsiyaning markazi asosiy harakat bilan unda qatnashuvchi asosiy shaxslarni o'ziga bog'laydi. Asardagi kompozitsion markaz o'ziga diqqatni jalb etishi lozim. Markaz rang, yorug'lik, tasvirni yiriklashtirish, kontrast va boshqa vositalari bilan ajaratiladi.

Kompozitsiya markazi faqat rangtasvir asarlaridagina emas, balki grafika, haykaltaroshlik, dekorativ san'at, me'morchilikda ham ajratiladi. Masalan, Uyg'onish davri rassomlari kompozitsiya markazi xolstning markazida turishini hoxlashgan. Bosh qahramonni holstning markazida tasvirlash orqali rassomlar uning syujet uchun muhim rol Uyg'onishni ta'kidlamog'chi bo'lishgan.

Rassomlar kompozitsiya markazini xolstning hoxlagan joyiga qo'yib kartina yaratish uslublarining ko'pgina variantlarini ishlab chiqishgan. Bu priyom V.Surikovning "Boyar xotin Morozova"(4-rasm) kartinasida harakat, voqealarning dinamikasi, voqealarning tez rivojlanishini berishda muvaffaqiyatli qo'llanilgan.

Rembrandtning "Oq padarning qaytishi"(25-rasm) nomli asarida asosiy fikrni aniq ochib berish maqsadida asosiy qahramonlar markazdan chetga surib ishlashgan. Unda uyning bo'sagasiida dunyoni darbador kezib kelgan ota va o'g'ilning uchrashuvi tasvirlangan. Darbador o'g'ilning ko'rinishiga qarab uning og'ir yo'l bosib kelganini bilish mumkin. Chuqurlik birinchi plandan boshlab rang va yorug'lik kontrastlarini kamaytirish hisobiga ochib berilgan.

Ko'zi ko'r bo'lgan ota kechirganini belgisi sifatida o'g'lining yelkasiga qo'lini qo'yib turibdi. Bu harakat orqali yillar orqali to'plagan qayg'u-alamni, donolikni ko'rish mumkin. Rembrandt kompozitsiyasidagi asosiy markazni yorug'lik bilan ajratib ko'rsatilgan. Kartining kompozitsion markazi juda chetda joylashgan. Rassom kompozitsiyadagi muvozanatni o'ng tomonda turgan katta o'g'ilni tasvirlash orqali bergan. Kompozitsiyadagi asosiy markazning berilishi "Oltin kesm" qoidasiga to'g'ri keladi. Qadimdan rassomlar taassurotni kuchaytirish uchun qo'llashgan.

25-rasm. Rembrandt "Oq padarning qaytishi"

Kompozitsiyada oltin kesim qoidasi

Kompozitsiyadan markazni ko'rsatish uchun tasvirning muhim elementi oltin kesim nisbatiga to'g'ri keladigan holda ya'ni $1/3$ nisbatda joylashtiriladi. Agarda uygunlikka erishish uchun tasvirlanayotgan ob'ektlarning nisbiy munosabatlari oltin kesim qoidasi asosida qurilishi lozim.

Ikkita va undan ko'proq kompozitsion markazlar berilgan kartinalar orqali bir hil vaqtda bo'lib o'tayotgan bir necha voqealarni ko'rsatish mumkin.

Asardagi asosiy voqeani ochib berish uchun bir necha vositalardan ham foydalanish mumkin. Masalan, "Izolyatsiya" priyomidan asosiy tasvirni boshqa predmetlardan ajratib tasvirlashlar asosiy o'lcham va rangni ajratib tasvirlash qo'llaniladi.

Eng asosiysi kartinadagi syujetli kompozitsion markazda asarning asosiy mazmun va g'oyasini berish muhim hisoblanadi.

Kompozitsiyada simmetriya va assimetriya

Turli davr rassomlari kartinani simmetrik qurish uslubidan foydalanganlar. Qadimgi mozaikalar kompozitsiyasi simmetrik qilib qurilgan. Uyg'onish davri rangtasvirchilari ham o'z kompozitsiyalarini simmetriya qonuni asosida qurishgan. Bunday qurish tinchlik, ulug'vorlik, turg'unlik, tantanavorlik taassurotini berishda yordam beradi. Simmetrik kompozitsiyada odamlar va predmetlar kartinaning markaziy o'qiga nisbatan bir-biriga yonma-yon qo'yib joylashtiriladi.

San'atdagi simmetriya hayotdagi simmetrik shakllarni ko'rsatuvchi real voqealikka asoslanadi. Masalan, inson qomati, kapalak, qor shakli simmetrik qurilgan. Simmetrik kompozitsiyalar statik (turg'un) bo'lib, chap va o'ng tomonlar bir hil og'irlikda bo'ladi.

Assimmetrik kompozitsiyada esa ob'ektlar asarning syujeti va mavzusiga qarab turli - tuman bo'lishi va chap va o'ng tomonlari esa muvozanatda bo'lmaydi.

Kompozitsiyada muvozanatni berish

Simmetrik kompozitsiyaning barcha qismlari bir hil muvozanatda, assimmetrik kompozitsiya muvozanatda va muvozanatsiz bo'lishi mumkin.

Kompozitsiyadagi katta yorqin dog`, kichik to`q rangli dog` bilan muvozanatda bo`ladi.

Kompozitsiyada muvozanat og`irligi, toni va rangiga ko`ra beriladi. Muvozanat figuralarning o`ziga va ular orasidagi masofalarga ham tegishli bo`ladi.

Maxsus mashqlar kompozitsiyadagi muvozanatni sezish hissini rivojlantiradi. Katta va kichik o`lchamlarni, yorqinlik va to`qlikni, turli-tuman siluetlar va rang dog`larini muvozanatga keltirishni o`rganish juda muhim. Shu yerda halinchak uchganda muvozanatni topish tajribasini eslash juda foydali bo`ladi. Unda halinchakni bir tomoniga kattaroq bolani o`tirg`izib, narigi tomoniga ikkita kichkina bolani qo`yib muvozanatni saqlash mumkin. Kompozitsiyadagi og`irlik bilan ham xuddi shunday eksperiment o`tkazish mumkin.

Bunday tenglashtirish kartinaning turli qismlarini o`lchamlari, toni va rangiga ko`ra muvozanatga keltirishga yordam beradi. Bu esa kompozitsiyada muvozanat va uyg`unlikka erishishga yordam beradi.

Assimmetrik kompozitsiyada fikriy-hayoliy markaz kartinaning chekkasiga yaqin bo`lsa muvozanat umuman bo`lmaydi. Agar kartinaning oynadagi aksiga qarasak taassurotimiz umuman o`zgarib ketadi. Bu xususiyatni kompozitsiyada muvozanatni izlash jarayonida e`tiborga olish lozim.

Kompozitsiyadagi qonunlar, qoidalar va vositalar rassomlarning ko`p asrlik boy ijodiy tajribasiga asoslangan, lekin kompozitsiya texnikasi bir joyda to`htab qolmay keyingi rassomlarning ijodiy adabiyoti bilan muntazam rivojlanib bormoqda. Kompozitsiyaning qandaydir qonun va qoidalari klassika darajasiga ko`tarilgan bo`lishi mumkin, lekin yangidan-yangi qoidalar ham paydo bo`ladi, lekin hayot san`at oldiga yangidan-yangi vazifalar qo`ymoqda.

III-BOB. MANZARA KOMPOZITSIYASINI ISHLASH VA UNDA TARIXIY SHAXARLAR KO`RINISHINI ASOSIY QOIDALARIDAN FOYDALANISH

3.1. Manzara kompozitsiyasini ishlash

Manzara odamda epg ko'p qssist upg'otunchi japlardan biridir. Yaxshp Manzara asarlarp o'zshshpg nafosatli ta'sirchayaligi bnlan insogpshpg ruqpy, ma'nagpgy olamini boyitdshga qodir.

Manzara janrlari muhim ekanligini har qanday mavzu va mazmundagi asarlarhg uzviy bo'lig'i sifatida foydalailishi bilan ham izohlash mumkin. Chunki manzara har qanday tarixni, maishiy hamda natyurmort va portret asarlarining bir qismi, yani asosiy mavzuni ochib, to'ldirib turuvchi fon sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga u alohida ma'lum ma'noni tashuvchi, ko'rinishni barcha jixatlari bilan aks ettiruvchi mustaqil asar sifatida yaratilishi ham mumkin. Jahon tasviriy san'ati tarixiga murojaat etar ekanmiz yuqoridagi fikrlarga juda ko'plab misollar keltirishimiz mumkin. Masalan: P.Rubens, N.Pussen, K.Koro, I.Repin, N.Yaroshenko, V.Surikov, P.Benkov, L.Abdullaev, A.Abdullaev, M.Nabiev, R.Aqmedov, Z.Inog'omov, J.Umarbekov, A.Mirzaev, A.Ikromjonov, M.Nuriddinov, Z.Faxruddinov, O.g'ozoqov asarlarida manzara mavzuli kompozitsiyaning yordamchi qismi sifatida aks etgan. N.Krimov, I.Levitan, F.Vasilev, I.Shishkin, U.Tansiqboev, N.Karaxan, G.Abduraqmonov, A.Mo'minov, I.Xaydarov, A.Yunusov, A.Jamolov, M.Toshmurodov va boshqalar manzarani mustaqil badiiy mukammal asar sifatida yaratganlar.

Ma'lumki manzara asarlarining o'zi mazmun va mavzu jiqatidan bir necha xilga bo'linadi. Ular - shahar ko'rinishini ifodalovchi, sanoat, tarixiy, romantik, lirik, epik, intim, dengizni aks ettiruvchi va panoramali manzaralardir. Manzara asarlari mavzu va mazmun jiqatidan rang-barang bo'lsada, ularning barchasiga taalluqli umumiy qonuniyatlari ham mavjudki, bunday xususiyatlar kompozitsiya qurilishi asoslari, mutanosiblik, fazo va chiziqli perspektiva qoidalari, rang va tus borasida olib boriladigan jarayonda namoyon bo'ladi. Chunki manzara asari

boshqa bir manzara asaridan mazmun va mavzu, voqeabandlik yuzasidan tubdan farq qilsada, mahort darajasi tasvkriy vositalarning qo'llanishi bo'yicha mushtaraklik kasb etishi mumkin. Masalan, shahar manzarasini tasvirlovchi rassom bilan tog'lar va kengliklarni tasvirlovchi rassom aks ettirgan tasvir ob'ektlari turlicha bo'lsada, ularning o'z ishlarini amalga oshirishlari uchun zarur bo'lgan tasvirpy vosita, uslubiy yo'nalish bir-biriga o'xshash bo'lishi mumkin. Ya'ni har bir' asarda manzaraning va umuman rangtasvir kompozitsiyasining asoslari: mavzu, voqeabandlik, obrazlar, ko'rish nuqtasi, ko'rish darajasi, fazoviy planlar, perspektiva, ritm, kalorit, nur, shu'la, kompozitsiya markazi mavjud bo'lishi kerak. qalamchizgi, rangtasvir qazida kompozitsiya asoslaridan etarli darajada xabardor bo'lmagan, o'zining maqoratini natyurmortlar va qoralama lavhalar chizib oshirib bormagan ijodkor yaxshi manzara namunasini yarata olmaydi. Shuning uchun u manzara chizishda kerak bo'ladigan nazariy hamda amaliy vazifalarni bilishi va bajarishi lozim. Manzara asari yaratish ishtiyoqida bo'lganlar uchun ikkinchi darajali narsaning o'zi bo'lishi mumkin emas. Tasvirning barcha unsurlari o'z mohiyati bo'yicha muhimdir.

Manzara yaratish mavzu tanlash va u haqda mulohaza, mushoqada yuritishdan boshlanadi. So'ng tanlab olingan tasvir ob'ektlaridan qarab qalamchizg'ilar, ranglavhalar, qoralamalar ishlanadi.

Tabiat manzarasini kunning turli vaqtlarida va har xil obi-qavo sharoitida kuzatib, chizish uchui zng maqbul qolati aniqlapadi. So'ng uni qanday qilib obraz tarzda aks ettirish yo'llari qidiriladi. Ya'ni mazkur holat va tabiat ko'rinishiga xos bo'lgan umumiy jihatlar idrok etilib, ko'plab kichik-kpchpk o'lchamli kompozitsiya eskizlarn chizib ko'riladi. Undap kelish maqbul varpapti oldpndap tayyorlangan bir qancha raiglavqa va qalamchpzgplar asosida pshlab chpqiladp. Ammo bu jarayonda mainzaraning aniq maqsadga ishlanadigan ranglavhasi bnlan qaqqpqn tugal manzara - kompozitsiya orasidagi farq upugilmasligi kerak. oddiy malnq sifatida bajariladi. Aia shunday ko'plab bajarilgan ishlar to'plami asosiy

manzara asarining mazmuni, kompozitsiya tuzilishi, rang xususiyatlari ustida samarali ish olib borishda juda muhim rol o'ynaydi.

Manzara ranglavhasi ustida ishlash jarayonida »manzara chizish tasviriy san'atning eng oson janri, unda buyumlar aniq o'xshatib tasvirlanmasa ham, ko'rinishni xoqlagancha o'zgartirib ishlasa ham bo'ladi», degan va shu kabi ba'zi havaskor rassmlar o'rtasida uchrab turuvchi xato, noto'g'ri fikrlardan iloji boricha yiroq bo'lish kerak. Chunki asar yaratishda oson mavzu, qiyin mavzu, oson janr, murakkab janr degan tushunchalarning bo'lishi aslo qaqiqatga to'g'ri kelmaydi. har qanday asar unga qalol, vijdonap mehnatsevarlik bilan yondoshilsa, muvaffaqiyatli chiqadi.

Asosiy ishga tayyorgarlik maqsadga mos keladigan joy tanlashdan boshlanadi. Masalan, shahar mavzuidagi manzara ranglavqasini yaratish haqida to'xtalib o'taylik. Avval mavzuni aniqlashtirib olinadi. Ya'ni eski, ko'xna, tarixiy voqealar guvoqi bo'lgan me'moriy obidalar, inshootlar aks etgan rangtasvir yaratmoqchimisiz? Yoki, yangi zamon belgilari yorqin aks etgan, fan texnika yangiliklar natijasida bunyod etilgan osmono'par binolar ko'rinishi ishtirokidagi, yo bo'lmasa, . ham ko'hna, ham zamonaviy navqiron shahar ko'rinishi birgalikda aks ettirilgani ma'qulmi? Ana dguilar aniq fikrlab, rejalashtirib olingach, tasvirlash ob'ektp tanlanadi, unggag qanday miqyosda bo'lishi belgilanadi. Eng muvofiq ko'rishga ega bo'lgai joydai qarab turib, qalamchizg'ilar, ishlatadi. Ish jarayonida bo'lajak manzara asariga kompozitsiya echimi, rang uyg'unligi, tugal namuna nushasining katta-kichikligi, qanday o'lchamda bo'lishi masala Xar ham puxta o'nlab hal qilinadi.

Tabiatda narsaning hajmi ko'zimizga bo'rtib ko'rinishi uchun uniig bir tomonii yaxshi yoritilgan bo'lishi kerak. Yuqoridagi holatda esa predmetlarning faqat yorug' tushgan tomonlarigina ko'zga tashlanadi, shuning .natijasida narsa hajmi bo'rtib ko'rinmaydi. Manzarni tavirlash ustida ish olib borish bo'shsha etarli darajada malakaga ega bo'lmagaplarga bunday sharoitda narsalariing hajmini va haqqoniy tarzda tasvirlash juda qiyin bo'ladi, va nihoyat tabiatdagi narsalarga quyosh nurlari rassomga nisbatan yon tomondan tushgan holatda esa,

buyumlarning bir tomoniga tiniq yorug'lik tushib, soyalar quyuq ko'rinadi. Barcha narsalarning hajmi bo'rtib turadi. Ayni yondan tushgan yorug'lik, rassomga, ayniqsa qulay va hohishiga mos keladi.

Borliqdagi barcha narsalar inson ko'zidan uzoqlashib borgan sari kichkinalashib ko'rinadi. Shunga muvofiq har bir tasviriy san'at asarida chiziqli hamda fazoviy perspektiva o'z aksini topishi zarur. Uning qonunlarini bilmay turib, birorta ham manzaraning ko'rinishini xatosiz tasvirlab bo'lmaydi. Manzara ishlashdan avval chshiqli perspektivaning asosiy qonunlarini diqqat bilan o'rganilishi lozim. Shuningdek tabiat ko'rinishini ishlash davomida fazoviy perspektiva hodisasiga ham jiddiy e'tibor berilishi lozim.

Rangtasvirning chiziqli perspektivi talabiga muvofiq to'g'ri tasvirlanishi ufq chizig'ining qanday joylashishiga ham bog'liq. Shuning uchun uni doim to'g'ri aniqlab olish kerak. Manzarada ufq chizig'i yuqorida ham, pastda ham bo'lishi mumkin. Ba'zilar ufq chizish yuqorida bo'lgan manzara ko'rinishini ma'qul ko'rsalar, boshqalar aksincha, ufq chizig'i pastda bo'lganini ko'proq afzal biladilar.

Tabiatda - hamda rassom tomonidan ishlanayotgan rangtasvir satqida ham odatda osmon ko'p joyni egallaydi. Shuning uchun uni diqqat bilan o'xshatib tasvirlash kerak. Kunduzi quyoshning yorug'ida uning rangi yuqorida to'qroq, ufqqa yaqinlashgan sari oharib ko'rinadi. Ufqning shunday tepasida esa osmon tumansimon bo'lib tuyuladi. Ko'pchilik qollarda osmon tabiatan eng yorug' joy qisoblanadi, Albatta, shunday paytlar ham bo'ladiki, unda ochiq rangli narsalar quyoshning. o'tkir nurlari ostida osmondan ham yorug' bo'lib ko'rinadi. Ular binolarning devorlari, qor, oq gullar, odamlarning rangdor kiyimlari bo'lishi mumkin.

O'rganayotgan havaskor rassom, talabalarning ishlagan ranglavqa mashqlarida ko'iincha daraxtlar bir-biriga juda o'xshash bo'lib qoladi. Bunday qol talaba ularni e'tiborsizlik bilan kuzatishi natijasida ro'y beradi. U kuzatuvchanlikka odatlangandan so'ng qatto bir turga mansub daraxtlar ham' har xil bo'lishyni, ayniqsa boshqa-boshqa turdagi daraxtlar o'zining tuzilishi-shoxlarining

joylangashi, novdalari hamda barglarining quyuq yoki siyrakligi, rangi, shakli, po'stlog'ining o'ziga xosligi va o'ziga monand belgilari bilan ajralib turishini yaxshi bilib oladi. Shunda u tasvir etgan ranglavqadagi daraxtlar: tolmi, terakmi, qayrag'ochmi, archami yoki tutmi ekanligi bir qarashdayoq ma'lum bo'lib turadi.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish kerakki ranglavha, qoralama-qalamchizg'i va katta hajmdagi bevosita tabiatdan harab yaratilgan rangtasvir bilan manzara - kompozitsiya o'rtasida katta farq bor. Chunki tugallangan bekamu-ko'st asar yaratishgacha bosib o'tiladigan ijodiy yo'l mashaqqatli bo'lib, musavvirdan chidam va yuksak maqoratpn talab etadi. Yuqoryada birma-bir aytib o'tilgan jixatlariiig asosiysi va ikknpchii darajalisi bo'lishi mumkin emas. Odamlar tuyg'usiga ijobpy ta'sir etib, ichki kechinma va mulohazalpr tug'dira oladigan keng qamrovli, ma'lum ko'rinishga xos bo'lgan belgilar majmuasini o'zida mujassamlashitirgan, obraz darajasiga ko'tarilgan haqiqiy asarga tomoshabinlar olqishiga sazovor bo'ladi.

3.2.Tarixiy shaxarlar kurinishini ishlashda kompozitsiyaning asosiy qoidalaridan foydalanish

O`zbekiston o`z me'morchilik san'ati bilan dunyoga mashxurdir. Yodgorliklarning bizgacha etib kelishining sababi o`zbek xalqining o`z san'atini nixoyatda sevib e`zozlanish natijasidir.

Xiva

Xiva ana shunday yodgorliklardan biri xisoblanib, Xiva shaxri respublikamizning qadimiy va tarixiy shaxarlaridan bir xisoblanadi. Xiva go`zal obidalarga boydir. Ulardan Ichan qal'a, Dishon qal'a ayniqsa diqqatga sazovordir. Bularning xar biri uzun tarixga ega. Ulkan devor bilan o`rab olingan tepalik singari qad ko`tarib turgan Ichon qal'adir. Unga Bog`cha darvoza, Polvon darvoza, Toj darvoza va xozirgi buzilgan Ota darvozadan kirilgan.

Xorazm xalk me'morchiligining eng ajoyib obidalarini: madrasalar, masjidlar, saroylar va minoralar, asosan, Ichon qal'adadir. Bu arxitektura yodgorliklarini uch asosiy tarixiy davrga ta'luqligi tarixdan bizga ma'lum.

Birinchisi: Xorazmning 1220 yili Mo`g`ullar istelosidan keyingi tiklanish davri bilan bog`lik. XIII asrning oxiri XIX asrning boshlarida yangi qurilish davri boshlandi. Xiva arxitekturasining ikkinchi davri XVI-XVII asrlarga to`gri keladi.

Gurganj er bilan yakson qilinishi natijasida, oqibatda mamlakat iqtisodiy va siyosiy xayot janubga suriladi. Asfandiyorxon surgan davrda (1623-1643) va Abdulg`ozixon xukmronlik qilgan davrda (1643-1665) Xorazmning poytaxti Xiva bo`lib qolgan edi. Shu vaqtdan boshlab Xorazm Xiva xonligi deb yuritila boshlandi.

Muxammadaminxon Ichan qal'aning g`arbiy qismida Ko`xna ark yoniga 1851-1852 yillarda Kaltaminor nomi bilan mashxur bo`lgan minorasani qurdirdi. Bu Xivadagi eng katta minora bo`lib, afsuski nixoyasiga etkazilmay qolgan.

Xivadagi eng baland Islom xuja minorasi 1908 yilda qurilgan. Xiva arxitekturasini o`ziga xosligi bilan ajralib turadi. Bu erdagi yog`och o`ymakorligi toshtaroshlik, ganchkorlik, rang-barang naqqoshlik, surkor sopol bezaklarni xalk amaliy san'atining noyob kolleksiyasi deyish mumkin.

Arxitektura ansabllarini komplekslarini va aloxida inshootlarini butunligicha saqlashning tarixiy, madaniy va badiiy ahamiyati g'oyat muximdir.

Buxoro

Buxoro milodning boshlarida barpo etilgan. Buxoro nomi qadimgi budda dini roxiylarining yig'ilish joyi "Buxara" (xindga), va Bixar (Eranga) termini bilan aloqador ekani taxmin qilinadi. Buxoro dastlab turtburchak devor bilan o'ralgan bo'lib, shaharning avval to'rt, keyinroq etti darvozasi bo'lgan.

XI-X asrda O'rta Osiyo me'morchiligining noyob namunasi Somoniy maqbarasi yaratilgan. XI-XII asrda va XIII asr boshlarida savdo va xunarmandchilikning rivojlanish natijasida Buxoroda qurilish keng quloch yoydi. Shahristonda juma masjid (1121 y) va Minorai kalon (1127 y) qad ko'tardi. Magoki Attor, Nojuzgox masjidlari, Chashmai Alb maqbarasi XII asrda qurildi.

Ismoil Somoniy maqbarasi. Bu maqbara, arxitektura yodgorligi tuzilishi jihatidan juda sodda, umumiy ko'rinishi kubla o'xshatib qurilgan bo'lib, ustki qismida esa yarim sharga o'xshash kubyasi bor. Makbaraning to'rt tomoni bir xil tipda ishlangan. Bu IX-X asr ustalarining yangilik yaratish yo'lidagi intilishlarini aks ettiradi.

Minorai kalon. Minorai kalon Buxoro manzarasida balandligi, mustahkamligi bilan kesilib turadi. Minorai kalon 1127 yilda qurilib, usta Bako me'mor tomonidan qurib bitkazilgan deyiladi. Minoraning fundamenti 10 m, balandligi 46,5 m.

Masjidi kalon. XVI asr boshida qadimiy masjid jome o'rnida qaytadan qurildi.

Toshkent

Ko'kaldosh madrasasi eski Toshkentning markazida joylashgan. IX-X asrlarda Binokent nomi bilan ma'lum bo'lgan Toshkent baland devorlar bilan o'ralgan edi. Endilikda ko'kaldosh madrasasi zamonaviy jamoat binolari qurilgan. Zamonaviy binolarning xamamotli madrasa bilan yonma-yon turishi qadimgi me'morchilik san'ati bilan hozirgi zamon qurilish san'atini taqqoslashga imkon beradi.

Barokxon madrasasi Toshkentning XVI asrga oid eng go`zal arxitektura yodgorliklaridan biridir. XVIII-XIX asrlar mobaynida Barokxon madrasasining qimmatli o`ymakor, sadaf qadalgan eshiklari, maqbara ichidagi ustunlari, o`ymakor bezaklari va xakozolar yo`qolib ketgan.

1868 yilgacha olingan suratlari, koshin va bezaklarning qoldiklari madrasa qadimgi ko`rinishini to`laroq tasavvur qilish imkoniyatini beradi.

Samarqand

Shoxizinda maqbarasi Afrosiyobning janubida katta qabriston o`rtasida Samarqandning eng yaxshi tarixiy arxitektura yodgorliklaridan biri Shoxizinda maqbarasi qad ko`tarib turadi. Shoxizinda maqbarasi bezagi Samarqanddagi barcha maqbaralar bezagidan keskin farq qiladi. Bu erda me'morchilik san'ati kulolchilik san'ati bilan raqobatlashganday bezaladi. O`ymakor, sopol, gishtga xar xil sirli qoliplar berilgan. Ko`pincha ko`kishtir, zangori va yashil ranglar ishlatilgan.

Registon

Bu ansabli Ulug`bek madrasasi, Tillakori va Sherzod madrasalaridan tashkil topgan bo`lib, shaxarning markaziga qurilgandir. Ulug`bek madrasasi (1417-1420 yy.) xashamatli original minoralari bilan nom chiqargan madrasalardan biridir. Turli shaklidagi gishtlar, sirlangan sopol o`yib ishlangan marmar toshlar bir-biriga qo`shilib, ajoyib kurinish xosil qiladi. XVII asrda Registon maydonida katta o`zgarish bo`ldi, maydonning sharq tomonida Ulug`bek madrasasi peshtokiga o`xshatib, Sherzod madrasasi qurildi (1619-1635). Tillakori madrasasi maydonning shimoliy qismiga qurildi (1646-1647 yy). Guri Amir maqbarasi XV asr boshida arxitektura kompleksi Temurning maqbarasi sifatida mashxur bo`ldi.

Muxammad Sulton nomi bilan bog`liq Muxammad Sulton ansablida eng yaxshi saqlanib qolgan zebi-ziynatlarga boy koshinlar darvoza peshtokidir. Maqbaraning ichkarisida naqqoshlik va bo`rtma zarxol bezaklar ko`p bo`lgan.

XULOSA

Mustaqilligimizning eng sharaflı, buyuk yutug`i shundaki, u bizga o`z qadriyatimizni anglashga imkon berdi. Tariximizga xolisona baxo berish payti keldi.

Mustaqil O`zbekistonga yuksak saviyali, madaniyatli, bilimli fuqarolar suv bilan xavodek zarur. Shunday ekan yoshlarimizni vatanparvarlik ruxida tarbiyalashda, ularda yuksak bilim, madaniyatni rivojlantirishda avlodlarimiz tarixi bilan tanishtirish juda muxim o`rin tutadi.

Xulosa qilib aytganda yoshlarni go`zallikka oshno qilishni juda erta boshlash lozim. Shuning uchun xam tomoshabin uchun badiiy asar yaratish rassomning ijodida tasodifiy bo`lmasligi kerak. Chunki tasviriy san`at asari estetik tarbiyalashda ahamiyatli bo`libgina qolmay, balki axloqiy tarbiyada xam asosiy o`rin egallaydi. Ayniqsa, tasviriy san`at yoshlarni milliy g`urur va milliy istiqlol mafkurasini shakllantirishda, vatanparvarlik va baynalminal tarbiyada do`stlik va o`zaro yordam g`oyalarini tashkil toptirishda katta kuchga ega. Ushbu malakaviy – bitiruv ishimda tasviriy san`atning asosini tashkil etuvchi kompozitsiya xaqida to`xtalib o`tdim. Natijada tasviriy san`atning, xususan rangtasvirda kompozitsiyaning mamlakatimiz madaniyati, san`ati va uning xayotda tutgan o`rni, bugungi kun nuqtai – nazaridan qanday ko`rinishga ega ekanligi xususida fikr bildirildi.

Malakaviy – bitiruv ishimning kirish qismida mavzuning dolzarbligi, maqsadi va vazifalariga to`xtalib o`tdim.

Asosiy qismda esa kompozitsiya rivojlanishi tarixiga qisqa izoh, O`zbekiston tasviriy san'at va kompozitsiya maktabini rivojlanishi tarixi, kompozitsiyaning asosiy qonun va qoidalari, shuningdek tarixiy shaxarlar ko`rinishini ishlashda kompozitsiyaning asosiy qoidalaridan foydalanish to`g`risida ma`lumotlarni yoritib o`tdim.

Keyingi o`qituvchilik faoliyatimda ushbu soxadagi ijodiy ishimni davom qildirib, o`quvchilarning badiiy madaniyati va estetik didini oshirishda bor kuchimni ayamay xizmat qilaman.

ADABIYOTLAR

1. И. А. Каримов. Ватан барчамиз учун мукаддасдир. Т. Узбекистон. 2001 й
2. О.К.Апухтин «Тасвирий санъат асослари» 1967й., Тошкент «Укитувчи» 1984 й.
3. Г.М.Абдурахмонов «Тасвирий санъат композицияси» 1996 й. Тошкент.
4. В. Шорохов «Основа композиции» Москва «Просвещение 1979 г.»
5. А.Эгамбердиев «Жанровая живопись» Узбекистана. Изд. «Гофур Гулям», Тошкент, 1989 й.
6. М.Соколова П.П.Бенков «Воспоминания и переписки». изд. «Г.Гуляма» Тошкент. 1996 й.
7. Н.П.Костерин. Учебное рисование. Москва. «Просвещение». 1984. (35-45 бетлар)
8. Е.С.Громов. Природа художественного творчества. Москва. «Просвещение». 1986. (3-71 бетлар)
9. Рисунок. Живопись. Композиция. (Хрестоматия). Москва. «Просвещение». 1989. (192-198 бетлар)
10. А.А.Унковский. Совет в живописи. Москва. «Просвещение». 1983. (53-59 бетлар)
11. Б. Жаббаров. Рангшуносликка оид айрим атама ва ибораларнинг изохли лугати. Н-2001 й
12. Н.Норматова Тасвирий санъат атамалари лугати. Узбекистон Бадий Академияси. Т-1998 й.
13. Б. Тожибоев. Рангтасвир фанидан маърузалар матни. Т-2000 й.

14. А. Умаров. М. Ахмедов. Тасвирий санъат атамаларининг изохли лугати Т-1997й.
15. Н. Абдуллаев. Санъат тарихи. Т-2001 й.
16. М. Набиев. Рангшунослик ва рангтасвир технологияси. Т-1995й.
17. Х. Эгамов «Буюклар билан ишлаш» Т-1987 й.
18. М. Набиев, Б. Азимова «Расм чизишни ургатиш методикаси» Т-1976 й.
19. М. Набиев "Рангшунослик ва рангтасвир технологияси" Т-1995
20. Авторлар гуруҳи. Школа изобразительного искусства 3-выпуск. Москва. Изобразительное искусство-1989.
21. Энциклопедия художника. Издательство «Внешсигма» 2000 г.
22. Н.В. Одноралов «Материалы в изобразительном искусстве». Изд. «Просвещение» 1983 г.
23. Н.В. Одноралов «Материалы, инструменты и оборудование в изобразительном искусстве». Изд. «Просвещение» 1988 г.
24. «Школа изобразительного искусства» Изд «Изобразительное искусство», 1989 г.
25. П. Кощель. Энциклопедический словарь школьника "Искусство". М – 2000 г.
26. Н. М. Сокольникова «Изобразительное искусство и методика его преподавания в начальной школе». М. «АСАДЕМИА» - 1999 г.
27. С.Д. Левин "Беседы юным художником" М-1988.
28. Н.Н. Ростовцев "Методика преподавания изобразительного искусства в школе" М-2000.
29. Н.П. Бестчастнов и др. "Живопись" М-"Владос"-2001.
30. Н.Н. Ростовцев, С.Е. Игнатьев, Е.В. Шорохов. "Рисунок. Живопись. Композиция" Москва просвещение-1989.
31. С.М. Даниэль. "Картина классической эпохи" искусство. Ленинградское отделение 1986.
32. С.М. Даниэль. "Искусство видеть" Искусство Ленинградское отд. 1990.

33.Е.В. Шорохов "Основы композиции" Издательство "Просвещение",
1979 г.

Electron manbalar:

www.shedevr.uz

www.central-asia-arts.com

Rassom.uz - Новости из мира культуры

Zukhra.uz - Персональный сайт Абдусаттаровой Зухры

Kultura.uz - Новости из мира культуры Узбекистана

Artmixmaster.com - Творческая группа

Caravanserai.uz - Международный караван-сарай культуры

Art-blog.uz - Блог о мировом искусстве

Hunarmand.uz - Сайт ремесленников Узбекистана

Uzbekistan-info.net - Портал о народном искусстве и ремеслах
Узбекистана

Afisha.uz - Информационно-развлекательный портал

Alexandershevelev.narod.ru/

art-arbat.ru

www.DRONOV.com/

www.filatov-gallery.com/contact.html

www ghenador.com

www.webgallery2001.narod.ru

www.angelfire.com/art2/abstract2/

www.gukailo.com

www.mik-art-mik.narod.ru/pe.html

www.my-gallery.narod.ru

www.brullov.ru/

virtualgallery.nm.ru

www.artvladivostok.ru/

skvor.da.ru/

www.tchernega.ru

www.eliza.fromru.com

www.kansky-art.com/ru/

www.znaki.chebnet.com

www.agniart.ru/rus/folder-11140~Art-prints-on-canvas. Карт...

www.art-salon.ru

www.tutuki.ru

www.art-prestige.ru

www.kievgallery.com.ua/

www.jgorbunova.narod.ru

fine-art.artmam.com/